

De nordiske husebyenes kronologi og Ull-navnene

Atle Steinar Langekiehl

En av hjørnesteinene i Asgaut Steinnes' avhandling *Husebyar* er hans første forsøk på å vise en nær forbindelse mellom husebyene og kulten for guden *Ull*. Mens Steinnes hevdet at huseby-institusjonen oppstod ca. år 625 e.kr. i det oppsvenske sentralområdet ved Mälaren, har nyere svensk forskning villet tidfeste huseby-organisasjonene i det samme området til 1100- og begynnelsen av 1200-årene. Da Steinnes mente husebyene oppstod i Uppland, ville en slik datering fjerne ethvert grunnlag for hans hypotese om at dyrkingen av *Ull* kan knyttes til disse administrative sentrene.

Huseby-organisasjonene må likevel være langt eldre enn den tidfestingen enkelte svenske forskere nå hevder for husebyene i Uppland. Siden kronologien er et helt sentralt punkt når det gjelder de nordiske husebyene, er det all grunn til å se nærmere både på Steinnes' hypotese om husebyenes tilknytning til *Ull*-kultusen og andre sider ved hans argumentasjon.

Asgaut Steinnes' avhandling *Husebyar* fra 1955¹ er i Norge blitt stående som den grunnleggende studien om de administrative sentrene vi kaller *husebyer*. Det gjenspeiler seg ikke minst i hvorledes selv de nyeste norske bygdebøkene refererer til Steinnes' hypoteser når de skildrer huseby-institusjonens opphav og historie.

Selv om Steinnes bygde på de samme skriftlige kildene som står til rådighet i dag, har arkeologien i løpet av det halve århundret som er gått siden *Husebyar* ble publisert, gitt revolusjonerende nye kunnskaper om merovinger- og vikingtidens historie. Det også er publisert en rekke avhandlinger som kan gi ny innsikt i husebyenes historie, og enkelte svenske forskere har hevdet at husebyene har en langt senere opprinnelse enn det som tidligere var den vanlige oppfatning.

I en studie over de administrative *Húsar*-stedenes opprinnelse og kronologi har jeg fremsatt en hypotese om at deres forbilder i det oppsvenske kjerneområdet skriver seg fra ca. 750 e. Kr.,² og at de kan settes i forbindelse med et ekspansivt

¹ Steinnes 1955.

² Langekiehl 2003: 128.

og dynamisk sveavelde. Avslutningsvis peker jeg på sentrale områder av huseby-problematikken – som forholdet mellom Ull-navnene og Huseby-navnene og dateringen av de danske husebyene – det senere vil være grunn til å se nærmere på.³ Det er bakgrunnen for *denne* studien.

Steinnes' avhandling om huseby-organisasjonen imponerer ved sin kombinasjonsevne og tankedybde, men en rekke av enkeltelementene i det teoretiske byggverket må betegnes som spekulative. Den første norske kritiske kommentaren kom da også omgående. I Nils Hallans studie over det eldste krongodset i Trøndelag var den siste delen en analyse av huseby-problematikken med utgangspunkt i Steinnes' studie.⁴ Hallan fant det vanskelig å finne rom i Trøndelag for husebyer med den funksjonen Steinnes mente de hadde hatt.⁵ Han mente at etter beliggenheten lå de slik at de kunne ha vært *gjestgivergårder*, om man skulle bruke ett så moderne ord.⁶ I Trøndelag var etter Hallans mening den tolkningen Steinnes gav av husebyene, helt umulig: «Her må nemninga huseby ha tydd gard som kan hyse ferdafolk.»⁷

I en anmeldelse av *Husebyar* reiste Hallvard Magerøy viktige innvendinger mot den måten Steinnes hadde sammenstilt husebyene og steder med Ull-navn.⁸ Fra svensk side ble det også tidlig reist innvendinger mot deler av Steinnes' analyser. Jerker Rosén uttrykte historikernes noe reserverte og avventende, men ikke avvisende holdning, slik: «Hypotesen är svår att bevisa, men den har en del, som talar för sig, och den är fantasieggande.»⁹ Sven Ulric Palme tok utgangspunkt i Steinnes' forsøk på å vise at husebyene i det minste innen visse deler av det svenske området har tjent militære formål. De skulle ha inngått i eller utgjort vesentlige deler av den territoriale forsvarsorganisasjon. Det gjelder både det ytre forsvar mot krigerske naboer og det indre forsvar mot opprørere og videre har husebyene hatt politisære oppgaver.¹⁰

Palme viste til at denne analysen bare utgår fra de kjente husebyenes geografisk strategiske beliggenhet. Alt i utgangspunktet er den derfor sterkt hypotetisk. Ser

³ Langekiehl 2003: 132.

⁴ Hallan, II Huseby-problemet: 257–265.

⁵ Hallan, II Huseby-problemet: 257.

⁶ Hallan, II Huseby-problemet: 263.

⁷ Hallan, II Huseby-problemet: 265.

⁸ Magerøy: 288.

⁹ Rosén.

¹⁰ Steinnes 1955: 67 ff, 85.

man nærmere på saken, viser seg straks en avgjørende innvending. Denne fant han kan best fremføres med utgangspunkt i de østgötske husebyenes antatt strategiske leie. Palme understreket at de fremkommelige, av militært strategisk synspunkt egnede innfallsveiene til Östergötland, var identiske med de vanlige sjøveiene og landveiene; de strøk der handelen gikk fram.

I virkeligheten ligger de husebyene Steinnes har trukket inn i bevisføringen, hver for seg som sentrum i en bygd. Husebyene i Östergötland viser gjennom sin beliggenhet bare at huseby-organisasjonen gjaldt hovedbygder og hovedveier. Palme fortsatte imidlertid med å påpeke at det ikke hindrer at husebyene i krig og ufredstider kunne bli militære forlegninger og støttepunkter: «De måste ha blivit det redan därför att konungen där kunde lita till en viktig ekonomisk resurs, skatte- spannmålen, och därför att husen, bland dem själva skatteladan, kunde utnyttjas till förläggning.» Palme konstaterte at de særskilte funksjonærene i Trögds tredinger hadde navnet *hövitsmän*, og det er ubestridelig at dette navnet i sin alminnelighet har en militær karakter.¹¹

Siden også Steinnes tok utgangspunkt i at husebyene opprinnelig har vært sentralt beliggende veitslegårder som har fått militær oppgaver, er det liten grunn til å legge større vekt på denne divergensen i oppfatningen av husebyenes opprinnelse og funksjon. Fra svensk side er det dessuten fremsatt en hypotese som langt sterkere enn Steinnes betoner husebyenes militære oppgaver. Palmes innvendinger mot Steinnes' syn på husebyenes strategiske rolle ble publisert i 1958, men to år senere kom Petrus Envall med momenter som støtter Steinnes' hypotese. Envall fremhevet betydningen av *skydd*, dvs. *beskyttelse*, *vern*, som var en av betydningene av *hus*.¹² Ut fra at ordet *hus* opprinnelig betegnet *skydd*, hevdet han: «*Husaby* är 'försvarsgård' och *husabyman* 'befälhavare på kunglig försvarsgård.'¹³»¹³ I noten bemerket Envall:

Palmes hypotes, «att Trögds hövitsmän och Dalalagens husabymän äro identiska» (s.166), hade fått en helt annan underbyggnad, om han förstått, att ordet *husabyman* ursprungligen haft – liksom *hövitsman* – «militär karaktär».¹⁴

¹¹ Palme: 156.

¹² Envall: 14 ff.

¹³ Envall: 17.

¹⁴ Envall: note 1.

Den svenske stedsnavnsforskeren professor Lars Hellberg uttrykte seg for øvrig langt mer direkte enn Palme, når han brukte karakteristikken: «...norrmannen Asgaut Steinnes luftiga spekulationer om husabyarnas kronologi –.»¹⁵ Et naturlig utgangspunkt for å drøfte Steinnes hypoteser om husebyene, blir derfor hans datering av disse.

Steinnes' huseby-kronologi

Da Steinnes skrev *Husebyar*, var det allmenn enighet om at huseby-institusjonen oppstod i det uppsvenske kjerneområdet ved Mälaren. *Ynglingesagaen* forteller at Braut-Anund fikk sitt navn fordi han lot bryte veier over hele Svitjod, gjennom både skog og myr, og fjellveier. Hans historie avsluttes slik: «Qnundr konungr setti bú sín í hvert stórhérað á Svíþjóð ok fór um allt landit at veizlum.»¹⁶ Oscar Almgren la stor vekt på dette utsagnet og hevdet at det tydeligvis er disse kongsgårdene som senere under middelalderen kalles *Husby* eller *Husaby* og var sete for kongens fogder.¹⁷

Her gjorde Steinnes, som siterte Almgren, den kloke reservasjonen at hvor meget denne tanken har for seg, avhenger av at det Snorre forteller, bygger på en virkelig tradisjon. Steinnes fremhevet at vi like godt kan tenke oss at det som blir sagt om en kongsgård i hvert *stórhérað*, kan skrive seg fra spekulasjonene om hvorledes huseby-organisasjonen er oppstått.¹⁸

Arkeologien er også blitt trukket inn i bildet når det gjelder bestemmelsen av Huseby-gårdens alder. Birger Nerman stilte spørsmålet om Anunds formodede grunnleggelse av husebyer kan belyses på arkeologisk vei og konkluderte med at så virkelig syns å være tilfelle. Som eksempel valgte han *Husby* i Trosa-Vagnhärads socken og de gravhauger som var undersøkt der. Av de åtte daterbare kan fire tidfestes til 600-årene, én til slutten av 600-årene eller ca. 700, én til perioden 750–825 og to til 800-årene.¹⁹ Nerman kom imidlertid selv til å vise hvor farlig en slik metode er i sitt forsøk på å føre husebyene enda lenger tilbake i tid. Han trakk nemlig følgende slutning: At *Yngling-ætten* alt i

¹⁵ Hellberg 1979: 133.

¹⁶ Snorri Sturluson I: 63.

¹⁷ Almgren: 28.

¹⁸ Steinnes 1955: 4.

¹⁹ Nerman 1932: 99.

begynnelsen av 500-årene har eid kongsgårder, «som troligen redan då kallats husaby, framgår av Husby i Vendels socken i Uppland, där Ottar Vendelkråka blivit begravnen.»²⁰

Aldersbestemmelser av de arkeologiske funnene som er gjort på Husebygårdene, forteller selvsagt ikke hvor gammel den administrative *husebyen* er, men viser bare at den gården den utgikk fra, var bebygd på denne tid. Adolf Schück daterte de svenske husebyene som forvaltningsorgan til vendeltidens slutt eller eldre vikingtid. I Västergötland nevnte Schück bare én huseby. Ellers hadde de øvrige kongsgårdene helt andre navn. Schück mente forklaringen formodentlig må søkes i at landskapet kom så sent under sveakongens velde at ordningen aldri ble gjennomført der.²¹

Den husebyen Schück nevnte i Västergötland, er *Husaby* i Kinnefjärdings härad ved Kinnekulle; kongsgården hvor Olof Skötkonung residerte ved begynnelsen av 1000-tallet. Den er godt belagt i kildene fra middelalderen. Det er derimot ikke den andre husebyen i Västergötland Steinnes regnet med; *Husaby* i Forsby socken i Kåkindes härad. Da den er spiller en viktig rolle i Steinnes' oversikt over husebyenes strategiske beliggenhet,²² er det unektelig overraskende at han helt unnlot å drøfte andre forskeres tvil om denne husebyens alder. Husaby i Forsby nevnes første gang i 1540, og alt Henrik Schück hadde regnet med at den først ble opprettet da Husaby i Kinnefjärdings härad var blitt gitt til biskopen i Skara. David Palm konstaterte også at Husaby i Forsby socken kan mistenkes for å være et oppkallingsnavn etter det berømte Husaby i soknet med samme navn.²³ Som vi har sett, så Adolf Schück helt bort fra at Husaby i Forsby var en gammel huseby, og hva Östergötland angår, pekte han på at de fleste husebyene fins i den østre del av landskapet. De vestre og mellomste delene har bare én hver. Han mente dette tyder på at svearne relativt tidlig la under seg den del av landskapet som vender mot Østersjøen.

Gösta Franzén konstaterte at i forhold til Uppland, som er å betrakte som institusjonenes opphavsområde, treffes navnet *Husby* i Götaland bare mer sporadisk. «Östergötland intar här som i så många andra avseenden en förnedlande ställning mellan uppsvenskt och götiskt.» Han viste til Schücks påpeking av at den høyst sporadiske forekomsten av husebyer i Götaland skyldes at den

²⁰ Nerman 1932: 102.

²¹ Schück: 128.

²² Steinnes 1955: 73.

²³ Palm: 63.

uppsvenske huseby-institusjonen her har kollidert med en tilsvarende götisk *bo-inndeling*.²⁴

Med tanke på debatten blant historikere og arkeologer om vikingtiden egentlig begynte ved midten av 700-årene og ikke som tradisjonelt regnet fra ca. år 800, må Adolf Schücks datering av husebyene til denne tiden sies å være aktuell. Hans datering ligger også helt på linje med den tidfesting av de uppsvenske husebyene Björn Ambrosiani senere kom fram til på arkeologisk grunnlag. Selv om Schücks hypotese ble publisert 17 år før *Husebyar*, nevnte Steinnes den ikke med ett ord. De stod i forbindelse, for Schück hadde gjort Steinnes oppmerksom på en av Eric Elgqvists bøker,²⁵ og Steinnes refererte til en kort oversikt Schück gav over de gamle veiene i götalandskapet.²⁶ Grunnen til at Steinnes ikke drøftet Adolf Schücks tidfesting av de svenske husebyene, tør være at han hadde oversett den.

Selv sluttet han seg til den eldre svenske forskningstradisjonen om at den svenske huseby-institusjonen i hovedsaken var blitt til under Braut-Anund og Illgjald Illråde.²⁷ De upplandske husebyene skriver seg ifølge denne tradisjonen fra første halvdel av 600-årene, og husebyene var en del av *Uppsala öd*; sveakongens eiendom. Steinnes fastslo at kort tid etter var så den uppsvenske organisasjonen overført til Vingulmark. I dette landskapet, som omfattet dagens Østfold, deler av Akershus og Røyken og Hurum, var institusjonen best organisert, og her var den også eldst. Den kronologien Steinnes gav for huseby-institusjonens overføring til de øvrige områder i Sør-Norge, er også oversiktlig og klar.

Når det gjelder Yngling-ætten, gikk Steinnes ut fra at Gudrød Veidekonge var født ca. 800, og ved å regne 30 år pr. generasjon, kom han fram til at Gudrøds farfars far, Halvdan Hvitbein, var født omkring år 700. Steinnes mente huseby-ordningen ble gjennomført i Halvdans rike under hans styre, som tidfestes til ca. 730–770. Husebyene og kultstedene for Ull i Värmland og Solør, på Hedmark, Romerike og i Lier ble derfor datert til hans tid.²⁸

Kongsgården i Tjølling antok han trolig var hovedsete for Haralds sønn, Øystein Haraldsson, og kunne ha gått over til huseby da Øystein døde. Kongssetet *Holtar*, nå *Holtan* og *Huseby* i Sandar, hvor Halvdan Øysteinsson bodde, fant Steinnes kanskje gikk over til huseby en gang i første halvpart av 800-årene.²⁹

²⁴ Franzén: 105 f.

²⁵ Steinnes 1955: 67, note 1.

²⁶ Steinnes 1955: 69, note 2.

²⁷ Steinnes 1955: 228.

²⁸ Steinnes 1955: 181, 222.

²⁹ Steinnes 1955: 181.

Steinnes trakk parallellen mellom rekken av husebyer fra Värmland til Vestfold og *Ynglingatal* og *Ynglingesagaens* skildring av den norske grenen av Yngling-ættens vei fra Uppsala til Vestfold. Hans konklusjon var at overensstemmelsen er stor: «Slik dei nemnde Huseby-gardane ligg til, kan dei liknast med fotefar etter ynglingekongane frå Olav Tretelgja til Halvdan Øysteinsson på vegen der dei har gått fram.»³⁰

Hvis vi ser bort fra de fem husebyene på Nedre Romerike – som neppe har noe med denne grenen av Yngling-ætten å gjøre, men var en integrert del av *Vingulmarks* forsvarssystem³¹ – må de to husebyene i Hedmark og de to i Vestfold sies å være ytterst svake spor etter en fyrsteætts ekspansjon. Derimot gir Vestfolds to husebyer både en god støtte for en senere datering av husebyene og organisasjonens spredning fra *Vingulmark*. Steinnes pekte på sagaens opplysning om at Olav Geirstad-alv og Halvdan Svarte delte Vestfold slik at Olav fikk den søndre del og Halvdan den nordre del av Vestfold. De to husebyene i Vestfold ligger begge i den søndre del av landskapet, i Tjølling og Sandar.

I Halvdan Kohts omvurdering av Yngling-ættens kronologi, var én av de tingene han overså da han regnet 30 år pr. generasjon, at Olav må ha vært ca. 20 år eldre enn halvbroren Halvdan Svarte. Olavs tilnavn er i seg selv nok bevis på at han opprettholdt morsslektens fruktbarhetskult i sitt rike. Hvis Upplands husebyer ble organisert rundt år 800, og *Vingulmarks* omtrent på samme tid, ville det være en fullgod forklaring på husebyene i Tjølling og Sandar at Olav Geirstad-alv ikke bare innførte fruktbarhetskulten, men også huseby-institusjonen fra morens ætt på den andre siden av fjorden.

Tingelstad er gårdsnummer 141 i Brandbu, og bruksnummer 1 under gården heter *Lander*.³² Steinnes fremhevet at nettopp det forhold at vi finner en *Landir*-gård her, støtter den norske, lokale tradisjonen om at Harald Hårfagres mor kom fra *Tingelstad*.³³ Han hevdet at Harald har tatt *Landir* ved *Alfheimar* som mønster for *Landir*-anleggene sine andre steder. Forbildet har dominert så sterkt at selve navnet har fulgt med. Det styrket etter Steinnes mening tanken om at huseby-organisasjonen i *Vingulmark* har vært forbilde for den nordafjelske huseby-organisasjonen. «Det ser ut til at Harald Hårfagre i bae høve har teki lærdom av organisasjonen i Alvheim-riket.»³⁴

³⁰ Steinnes 1955: 160 f.

³¹ Langekiehl 2003: 105 f.

³² *NG IV*ⁿ:175.

³³ Steinnes 1955: 110, 220.

³⁴ Steinnes 1955: 220.

Denne konklusjonen vil trolig bli stående og kan også gjelde for de husebyene vi finner i det såkalte sørvestnorske *Utskyld-riket*, som Steinnes riktignok mente er fra ca. 800 eller begynnelsen av 800-årene. Hans hypoteser om dette riket vil jeg behandle særskilt nedenfor.

Snorre forteller at Harald etter å ha utpekt sønnen Eirik til overkonge: «var på á Rogalandi eða á Hǫrðalandi at stórbúum, er hann átti.»³⁵ Vi finner bare to husebyer i Hordaland, *Husebø* i Lindås og *Husebø* i Herdla. Begge ligger nær *Seim* og den kongsgården Steinnes utpekte på *Lygra*. Han kom derfor fram til at de to husebyene har tilhørt en indre organisasjon i et hordsk eller nordhordsk rike før rikssamlingen.³⁶

Tidfestingen og hypotesen henger selvsagt nøye sammen med Steinnes' generelle huseby-kronologi. Når vi vet at huseby-institusjonen er langt yngre enn Steinnes antok, blir denne hypotesen i seg selv usannsynlig. Den naturligste forklaringen på de to husebyene må være at de ble opprettet av Harald Hårfagre etter han hadde erobret området og skulle befeste sitt herredømme over dette sentrale kystavsnittet.

Den neste husebyen nordover er *Husabø* i Leikanger i Sognefjorden, som ligger 100 km inn fra den ytre kystlinjen. Steinnes knyttet den til kongesagaenes opplysning om at Halvdan Svarte la Sogn under sitt rike og fant at hvis Halvdan ble født ca. 850 eller noe før, kan *Husabø* i Sogn og *Husebø* i Uvdal dateres til omkring 870.³⁷

Hvis Halvdan virkelig arvet riket i Sogn etter sin hustru og deres sønn, *kunne* han ha etablert de to husebyene rundt midten av 800-årene. Hans halvbror, Olav Geirstad-alv, opprettet, som vi har sett, trolig to husebyer i sitt rike etter mønster fra morens Vingulmark. Halvdan har derfor hatt et forbilde både i brorens rike og i Vingulmark, men det spørsmålet som da melder seg, er hvorfor han i så tilfelle ikke også instituerte husebyer i nordre Vestfold. Det enkleste svaret er at også husebyen i Sogn ble etablert av Harald Hårfagre.

Mellom Sognesjøen og den nærmeste husebyen nordover langs kysten er det mer enn 200 km. De nordafjelske husebyene kan ikke knyttes til Ull-navn, og derfor er Steinnes' datering av dem blitt langt mer overbevisende. Han så dem i samsvar med sagatradisjonen om Harald Hårfagres ekspansjon nord for Dovre og samarbeidet med Håkon Jarl og Ragnvald Mørejarl. Steinnes tidfestet de norda-

³⁵ Snorri Sturluson I: 147.

³⁶ Steinnes 1955: 176.

³⁷ Steinnes 1955: 181 f.

fjelske husebyene til det siste tiåret før Hafrsfjord-slaget.³⁸ Hans forklaringen på den lange strekningen uten husebyer er at der husebyene slutter, begynner *Landegårdene*, og disse fyller husebyenes funksjon.³⁹

En følge av at nyere forskning har villet datere den svenske administrative inndeling i *hund*, *hundare* til begynnelsen av 1000-årene, er at også tidfestingen av de svenske husebyene er blitt skjøvet fremover i tid. Selv om det er et stort samsvar mellom hundaret og de oppsvenske husebyene, er dette ikke ensbetydende med at de oppstod samtidig.⁴⁰ De som står bak denne omdateringen, har heller ikke innsett at den avhandlingen de bygger på, ikke gir det kildemessige grunnlag de later til å tro at den gjør. Resultatet er imidlertid blitt at den seneste og mest radikale tidfesting av husebyene i det oppsvenske kjerneområde ligger lenger fra institusjonens opprettelse enn Steinnes' tidlige datering.⁴¹

Keith Wijkander mener husebyenes funksjonelle opprinnelse må dateres til 1100-årene.⁴² Thomas Lindkvist, som er tydelig påvirket av ham, er den som har gått lengst i å tidfeste husebyene fram mot vår tid. Lindkvist ser dem i sammenheng med den overgang fra ekstern til intern eksploatering han legger vekt på i Uppland. Denne var etter hans mening følgen av at kongemakten som var konsolidert i Östergötland, brakte Uppland inn i sin maktsfære. Lindkvist finner at det hypotetisk kan antas at husebyene i Svealand stammer fra den tiden den føydale kongemakten gradvis etablerte sin stilling. De var støttepunkter for det nye herredømmet, og av husebyenes systematikk og regelmessighet trekker han den slutning at de ikke er tegn på høy alder, men snarere på at denne ressurs for maktutøvelse er blitt etablert relativt momentanartet. Lindkvist kommer fram til at 1100- og de tidlige 1200-årene er et passende forslag til tiden da organisasjonen ble innført i Uppland.⁴³

Den som klarest har påpekt svakheten ved den sterkt forenkla modellen Lindkvist har fremsatt, er Johan Callmer:

It has also been negative that an evolutionist scheme has been outlined which suggests a development from the external mode of acquisition of wealth to

³⁸ Steinnes 1955: 193 ff.

³⁹ Steinnes 1955: 215.

⁴⁰ Langekiehl 2003: 107 ff.

⁴¹ Langekiehl 2003: 132.

⁴² Wijkander 1983: 136.

⁴³ Lindkvist: 67.

an internal (Lindquist 1983). The inspiration is of course Marxist with its partiality for simplified evolutionist sequences of contradictory stages, In fact the agricultural basis was always important. The beautiful gold ring and the magnificent sword were gifts which bound persons and families together but any number of retainers would like to have their daily beer and pork chops to be content. With other words landed wealth comes first and is the basis for political dominion.⁴⁴

De sene dateringene av husebyene må også ha påvirket norske forskere. I Dagfinn Skres doktorgradsavhandling *Herredømmet* med undertittelen *Bosetning og besittelse på Romerike 200–1350 e. Kr.*, som ble publisert i 1996, er husebyene knapt nevnt, og som administrativt begrep overhodet ikke. Da litteraturlisten bare oppfører tre av Steinnes' artikler fra 1930-årene,⁴⁵ og det ellers i forfatterregisteret er 11 sidehenvisninger til Steinnes⁴⁶ – uten at noen av dem omtaler husebyene – må det dreie seg om et bevisst valg. Det sier noe vesentlig om huseby-forskningens status i Norge, at Skre i en avhandling om besittelse på Romerike velger å ignorere de fem husebyene på Nedre Romerike som administrative sentra.

I den aller siste tid er det likevel fremsatt en ny og interessant hypotese om husebyenes opprinnelse og alder. Min studie om *Húsar*-stedene i *Collegium Medievale* 2003 ble publisert i begynnelsen av 2004. Samme år kom *Christer Westerdahl* og *Frans-Arne Stylegars* artikkel *Husebyene i Norden*. Denne min avsluttende studie om huseby-institusjonen er skrevet før deres artikkel ble utgitt, og mine konklusjoner er helt annerledes. Det er likevel naturlig å gjengi hovedpunktene i forfatterens nye hypotese.

I avslutningskapitlet *Oppsummerende betraktninger* fastslår Westerdahl og Stylegar at «den standardiserte benevnningen tyder på en hovedsakelig datering til sen vikingtid/tidlig middelalder.» De konstaterer at i Sverige og Norge viser det seg «tvert imot det man kanskje kunne forvente» at de fleste husebyene ligger i de landsdelene som senest ble lagt under rikskongedømmet, og etter deres syn skriver huseby-institusjonen seg fra det land hvor den er svakest representert:

⁴⁴ Callmer: 111 f.

⁴⁵ Skre: 514.

⁴⁶ Skre: 522.

Det betyr trolig at «huseby-skipnaden» i utgangspunktet var en (tidlig) regional ordning på Jylland, kanskje knyttet til en ambulerende kongemakt med sentrum i Jelling, og at den derfra har blitt spredt til det øvrige Norden.⁴⁷

Forfatterne gjør følgende antakelse om huseby-institusjonens alder i Norge: «Det synes rimeligst å anta at systemet er jevngammelt med det i Sverige. Kanskje kan man tenke seg at Olof Skötkonungs strid med Olav Haraldsson har gitt inspirasjonen?»⁴⁸ Etter dette skulle da huseby-organisasjonen ha blitt innført i Norge tidsrommet 1015–1030.

En ny, overordnet forklaringsmodell av huseby-institusjonens spredning i Norden bør ikke unnlate å drøfte det som taler *mot* modellen. Westerdahl og Stylegars litteraturoversikt viser at de kjenner min studie i *Viking* 2003.⁴⁹ Da kunne det nok ha vært på sin plass at de for eksempel forklarte hvorfor det ikke er holdbart når jeg har påpekt at tradisjonen om at St. Hallvard var sønn av Vebjørn på *Huseby* i Lier viser at denne huseby-gården «var etablert i hvert fall under 900-årene.»⁵⁰

Huseby i Lier lå ikke i Vingulmark, men under Vestfold, og de to storhaugene på gården minner da også om skipshaugene i Vestfold og vitner om at gården er et gammelt maktsentrum. På Vebjørns tid må *Huseby* ha vært innarbeidet som navn på denne storgården.

Forfatterne nevner Snorres opplysning om at Einar Tambarskjelvar bodde på *Husby* i Skaun.⁵¹ Det tyder på at også denne husebyen i det minste har røtter ned i 900-årene. En slik datering motsier en tidfesting av huseby-institusjonens innføring i Norge til perioden 1015–1030, men de kommenterer ikke sagaopplysningen.

De går heller ikke nærmere inn på de maktpolitiske forholdene på denne tiden i de to landskapene hvor huseby-organisasjonen var best utbygd; Mälarskapskapene i Sverige og Vingulmark i Norge. Det vi har av historiske opplysninger om disse regionene kan ikke være helt uten interesse selv om man skulle velge å følge den samme mekanistiske og evolusjonistiske modell som Wijkander og Lindkvist.

Olav Haraldssons far, Harald Grenske, var småkonge i Viken, og Olavs stefar, Sigurd Syr, hørte hjemme på Ringerike. Olav la grunnen til en kjøpstad ved Sarpen, og kildene gir ingen indikasjon på at han skulle trenge å sikre seg

⁴⁷ Westerdahl & Stylegar: 125.

⁴⁸ Westerdahl & Stylegar: 119.

⁴⁹ Westerdahl & Stylegar: 135.

⁵⁰ Langekiehl 2003: 103.

⁵¹ Westerdahl & Stylegar: 112.

spesielt i Vingulmark. Etter slaget ved Svolder fikk danskekongen igjen Viken. På en slik bakgrunn syns det søkt å hevde at huseby-institusjonen i Norge og Sverige bygger på et dansk forbilde. Mens danskene ikke har gjort noe forsøk på å instituere organisasjonen i Vingulmark da de hadde herredømmet over Viken, skal dette behovet plutselig ha innfunnet seg hos Olav Haraldsson da danskene ikke lenger hadde makten her.

Heller ikke i Uppland hadde kongedømmet på Olof Skötkonungs tid noen spesiell grunn til å befeste sin posisjon ved å innføre huseby-institusjonen. Olof var sønn av Erik Segersäll, og mens Eriks herredømme over svearne er sikkert nok, er det ikke kjent at han var konge over Götaland.

Det var derimot sønnen, og når Olof mot slutten av 900-årene lot slå mynt i Sigtuna, som faren trolig hadde grunnlagt omkring år 980, viser det hvor slektens maktbasis lå. Olof ble dessuten fordrevet av svearne, og var siden bare konge over Västergötland. Her ligger kongsgården Husaby i Kinnekulle, og den er som vi har sett, landskapets eneste administrative huseby. Det er derfor svært interessant at tradisjonen knytter den til nettopp Olof Skötkonung. *Denne* husebyen er trolig grunnlagt av Olof, men da med forbilde i Upplands huseby-organisasjon.

Hvorfor Olav Haraldsson og Olof Skötkonung skal ha blitt inspirert til å innføre en lite utbygd huseby-institusjon i Danmark til sentrale områder i sine riker hvor de hadde full kontroll, krever en tilfredsstillende forklaring. I forbindelse med forfatternes sene datering av huseby-institusjonen i Sverige og Norge, kunne vi nok også ha ventet at de forklarte hvorfor den ikke også omfattet Båhuslen.

Vingulmark nevnes bare én gang av Westerdahl og Stylegar, og da med referanse til hva jeg har skrevet om *Húsar*-navnene i dette landskapet.⁵² Det virker noe påfallende at her hvor vi finner den mest systematiske utbygging av huseby-organisasjonen i Norge, forsvinner dette landskapet i forfatternes generelle beskrivelser av «konsentrasjoner i Trøndelag og Viken»⁵³ og «tyngdepunktet på østsiden av Oslofjorden.»⁵⁴ Det sentrale spørsmål som ikke besvares, er *hvorfor* institusjonen er bedre utbygd her enn andre steder.

Forfatterne kommer også inn på *Húsar*-stedenes kronologi. Min tolkning «ligger nær opp til den overordnede forståelsesmodellen som først og fremst

⁵² Westerdahl & Stylegar: 106.

⁵³ Westerdahl & Stylegar: 117.

⁵⁴ Westerdahl & Stylegar: 117.

representeres ved Steinnes' arbeider (Langekiehl 2000, 2003). Men på samme måte som det er mulig å se spredningsmønsteret på Romerike som et diakront mønster, kan de vel også oppfattes som samtidige, og som en avspeiling av ett og samme fenomen?»⁵⁵

Kanskje burde vi ha forventet en forklaring på hvorfor vi finner *Húsar*-navn i de områdene av Sverige og Norge hvor huseby-organisasjonen var best utbygd, mens disse navnene ikke er brukt i Danmark hvor institusjonen skal ha oppstått.

Jeg peker i denne studien på to viktige trekk ved Danmarks historie i annen halvdel av 900-årene. Det ene er kongehusets dynastiske forbindelser med det vestslaviske området; det andre er Harald Blåtanns storstilte utbygging av trelleborger og den imponerende *Ravninge Enge bro*.

Westerdahl og Stylegar kommer også inn på dette forholdet, og deres kommentar er viktig i forbindelse med kong Haralds åpne blick for innovasjoner hentet utenfra: «Harald Blåtanns forbindelser med det vestslaviske området synes utvilsomme i konstruksjonen av *Ravning Enge*-broen nær Jelling, og muligens også i trelleborgene.»⁵⁶ Haralds åpenhet for impulser utenfra er noe man heller ikke bør se bort fra når man drøfter hvor huseby-organisasjonen oppstod.

Det er her hverken rimelig eller nødvendig å gå nærmere inn på enkeltpunktene i forfatterens argumentasjon. Da *Tuna*-stedene sier noe vesentlig om svearikets tidlige administrative kapasitet, vil jeg likevel kort nevne deres behandling av dette temaet, hvor de viser til Birgit Arrhenius' datering av *Tuna* i Vendel til tiden omkring år 500.

Med referanse til Karl Axel Holmberg – hvis fornavn ikke skrives Karl-Axel,⁵⁷ og som ikke er nevnt i deres litteraturoversikt – konstaterer de følgende om *Tuna*-navnene: «Konsentrasjonen til Sverige og Uppland er påfallende.»⁵⁸ Når Westerdahl og Stylegar så viser til Arrhenius, som hevder at Husby i Vendel trolig har båret navnet *Kläringe* tidligere,⁵⁹ er det overraskende at de ikke har noen kommentar.

Jeg gjengir i min *Húsar*-studie det Per Vikstrand skrev om Kläringe i anmeldelsen av festskriftet hvor Arrhenius' første artikkel om de nye arkeologiske undersøkelsene i Vendel ble publisert.⁶⁰ Vikstrand pekte: «på at det ikke er særlig

⁵⁵ Westerdahl & Stylegar: 106.

⁵⁶ Westerdahl & Stylegar: 105.

⁵⁷ Westerdahl & Stylegar: 121.

⁵⁸ Westerdahl & Stylegar: 128, note 16.

⁵⁹ Westerdahl & Stylegar: 107.

⁶⁰ Vikstrand.

trolig at Husby opprinnelig har hett Kläringe, da det dreier seg om to separate bebyggelser med separate tomter og dertil hørende fornlevningsmiljøer.»⁶¹

Vi som sysler med hypoteser trenger alle å minnes om hva Anders Leegaard Knudsen skriver: «Hvis en kilde ikke har pålidelig viden om det emne, historikeren behandler, så kan han ikke, selv med nok så mange forbehold, bruke den som led i sin argumentation.»⁶²

Tross alt er Westerdahl og Stylegars datering av huseby-organisasjonen langt mer overbevisende enn den tidfestingen Wijkander og Lindkvist var kommet fram til. For Uppland og Vingulmarks vedkommende ligger likevel den ca. 400 år senere enn Steinnes' datering.

Ser vi bort fra den kronologiske tvangstrøyen Steinnes' synkrone datering av Ull-navnene og husebyene skaper – og som jeg vil ta opp etter å ha trukket noen generelle konklusjoner om Steinnes' huseby-kronologi – kan vi vende tilbake til de sønnafjelske husebyene. Fordi Steinnes har bundet seg til den tidlige dateringen av de svenske husebyene og at Yngling-ætten brakte med seg huseby-institusjonen til de områdene den la under seg i Norge, har han avskåret seg fra å drøfte den nærliggende mulighet at Harald innførte ordningen mange steder i Sør-Norge etter mønster fra Vingulmark.

Da huseby-organisasjonen etter alt å dømme først institueres i det oppsvenske kjerneområdet rundt år 800, faller det meste av Steinnes' huseby-kronologi. Likevel er noen av hans senere dateringer av norske husebyer ikke bare mulige, men sannsynlige. Det gjelder de husebyene han mener ble etablert av Harald Hårfagre etter rikssamlingen. Av hans tidligere dateringer har bare de to husebyene han mener Halvdan Svarte opprettet, en viss sannsynlighet.

Likevel kan en analyse av Asgaut Steinnes' hypoteser om de administrative sentrene og deres spredning fra Uppland ikke begrenses til hans fremstilling i *Husebyar*. I den endelige utformingen av avhandlingen utelot han et kapittel han opprinnelig hadde tenkt å ta med. Det ble utgitt tre år senere som en egen artikkel. Det vil derfor også være nødvendig å se på hans fremstilling av det han anser som ytterligere en type administrative gårder fra samme tid som husebyene.

⁶¹ Langekiehl 2003: 104.

⁶² Leegaard Knudsen: 222.

Steinnes' tolkning av *Skaun*-navnet og hypotesen om *Rakkestad-gårdene* som et sidestykke til *Huseby-gårdene*

I *Hundekongen*, som ble publisert i *Historisk Tidsskrift* i 1958, festet Steinnes seg ved de sju norske bygdene som i eldre tid ble kalt *Skaun*. Av disse lå fire i Sørøst-Norge, mens Trøndelag hadde tre *Skaun*-bygder. I tre av disse bygdene i Sørøst-Norge og i én av Trøndelags lå det også en *Huseby-gård*. I Inn-Trøndelag ser det ikke ut til å ha vært noen gård med gammelt *Huseby*-navn, men isteden fant Steinnes i hvert av de fire gamle inntrønderske fylkene en annen gård som etter alt å dømme har hatt samme funksjon som en *huseby*. En av dem var *Qlvishaugr*, nå *Alstadhaug*, og han hevdet at vi således kan regne med at det har ligget en gammel administrasjonsgård i minst fem av de sju *Skaun*-bygdene.⁶³

Dette satte Steinnes på tanken at det kanskje har vært en eller annen sammenheng mellom *Skaun*-navnet og *huseby*-organisasjonen. Han tok utgangspunkt i bygdenavnet og refererte den tolkningen av det som den gang var vanlig akseptert. Den går tilbake til P.A. Munch, som mente at navnet hadde samme stamme som gotisk *skauns*, tysk *schön*, og *Skaun* betegnet «derfor en skjøn Egn.»⁶⁴ Slik tolket også Oluf Rygh navnet, og han fastslo at alle bygder som har båret navnet, er åpne og tett bebygd.⁶⁵

Steinnes hadde imidlertid merket seg Magnus Olsens påpeking av at det gamle skaldespråket har et ord for *skjold*, *skaun* f., og at bygdenavnet derfor kan være dette anvendt i overført bruk.⁶⁶ Olsen forlot senere denne tolkningen av *Skaun*-navnet og konstaterte at det ville være påfallende hvis dette *skaun* skulle være innskrenket til et bygdenavn, mens *Skjoldr* fins som et ganske alminnelig gårdsnavn.⁶⁷ Selv om Steinnes bemerket dette, fant han at Olsens tolkning *skjold* kunne brukes i den sammenheng han selv var ute etter. *Skjoldet* var et forsvarsvåpen, og *husebyene* var administrasjonsgårder med militær karakter: «Det ligg difor nær å gissa på at namnet *Skaun* i tydinga «*skjold*» har vori nytta om bygder der det både trøngst og var organisert eit serleg sterkt forsvar.»⁶⁸

I sitt forsøk på å underbygge hypotesen, tok Steinnes så for seg bygdenavnet *Varteig*. Oluf Rygh kom fram til at førsteleddet *Var* er uvisst, men kanskje må søkes

⁶³ Steinnes 1958: 302 f.

⁶⁴ Munch: XVI.

⁶⁵ NG I: 130.

⁶⁶ Olsen 1912: 105.

⁶⁷ Schück: 52.

⁶⁸ Steinnes 1958: 304.

i et ellers ukjent elvenavn.⁶⁹ NG gjengir den skrevne *r* i bygdenavnet i lydskrift med kakuminal *l*, og Steinnes fastslo at dette er uttalen. Han pekte på at Valsbo i Dalsland i Sverige – før *Vardhbo* – er den eneste bygda i Dalsland hvor det ligger en Huseby-gård.

Steinnes fant at førsteleddet enten er det gammelsvenske *vardh*, som betyr *vakt*, eller et ord som tilsvarer det norske *varde*, og hvis navnet betyr en bygd med forsvarsanlegg, anså han det rimelig at det har vært ordnet som vern for kongssetet *Alfheimar* mot fiendeangrep som kunne ventes fra øst; «det vil seia frå Skaun.»⁷⁰

Hvis Skaun på samme måte var navnet på en bygd med forsvarsanlegg, hevdet Steinnes at det er nærliggende å gjette på at dette forsvaret var organisert til beskyttelse mot fiendeangrep fra vest; dvs. fra *Alfheimar* gjennom Varteig. Den av Skaun-bygdene som senere fikk navnet *Rakkestad*, har ingen Huseby-gård. Steinnes konklusjon var derfor at om man skulle forsøke å finne en gård i denne bygda som har hatt samme funksjon som en huseby, visste han ingen annen å nevne enn selve gården Rakkestad.

Den gno. formen var *Rakkastaðir*, og Steinnes gjengav flere tolkninger av førsteleddet *rakki*. Det betyr som oftest en *hund*; en hannhund. Ordet kan også brukes sekundært om en hannrev, og det er bare ett noenlunde sikkert eksempel fra sen tid på at det er brukt som tilnavn. Som Steinnes bemerket, er førsteleddet i navnet i seg selv derfor noe av et problem.

Det fins til sammen åtte gårder i Norge som heter *Rakkestad*, alle i Sørøst-Norge. Steinnes fastslo at de åtte Rakkestad-gårdene ligger i hver sin bygd og pekte på viktige felles trekk. De er alle lokalisert på sentrale steder eller ved viktige vannveier, og alle ligger i bygder hvor det ikke er noen gammel Huseby-gård. Han hadde også merket seg at de fem første Rakkestad-gårdene han nevner, ligger i bygder som er nabobygder til Huseby-gårder. Ett av eksemplene han valgte ligger i det gamle Vingulmark-riket: «Rakkestad-bygda i Østfold grensar i nord til Eidsberg, der det er ein Huseby-gard, og i sør til Berg, der det like eins er ein Huseby-gard.»⁷¹ Etter en analyse kom Steinnes fram til at Rakkestad-gårdene er et sidestykke til Huseby-gårdene og har gått inn i det samme administrativt-militære systemet som dem.

Han var ikke i tvil om hvilket rike det var som hadde organisert dette forsvarssystemet. Det måtte være det samme riket de første ynglinge-kongene i Norge

⁶⁹ NG I: 280.

⁷⁰ Steinnes 1958: 305.

⁷¹ Steinnes 1958: 307.

samlet og organiserte før de kom så langt at de kunne erobre Vingulmark.⁷² De åtte Rakkestad-gårdene i Norge daterte Steinnes til omkring år 750–800, og han refererte til at dette stemmer bra med Magnus Olsens tidfesting av *staðir*-navnene.⁷³

Utenfor Norge har Nord-Jylland to *Rakkeby*-gårder, mens vi i Västergötland finner *Rackeby* i Kållands härad. Disse navnene trodde Steinnes er noe eldre, kanskje fra tiden før år 700.⁷⁴ Skaun-navnene mente han har en liknende alder som Rakkestad-gårdene, og han fant det rimelig at huseby-organisasjonen i hvert fall i Sør-Norge (utenfor Vingulmark) har vært innarbeidet før navnet *Skaun* kunne komme i bruk.⁷⁵

Snorre nevner at det i Ingjald Illrådes tid var mange *heraðskonungar* i Svitjod. Birger Nerman pekte i denne forbindelse på at et herað ble kalt *hund*, senere *hundare*. Han kom derfor fram til at en småkonge i Svealand bør ha hett **hundskonung*. I Danmark og Norge hvor denne betegnelsen ikke fins, er ordet da blitt misforstått og feiltolket som en hund har vært konge. Slik kan sagnene om hundekongen ha kommet opp.⁷⁶

Her trodde Steinnes at Nerman har vært inne på det rette, men at den virkelige sammenhengen har vært noe annerledes. Han viste til at det i Uppland var vanlig med én huseby i hvert gammelt *hund*, og høvdingen i et hund har da vært han som satt på husebyen. Steinnes gjettet på at hundhøvdingene har båret et felles, ytre merke som viste hvem de var; enten en hund eller et hundehode som hjelmtegn. Dette var da valgt på grunn av likheten mellom distriktsnavnet og dyrenavnet *hund*, altså et *talende våpen*.

I Danmark og Norge hvor distriktsnavnet *hund* var ukjent, ble *rakke* satt istedenfor hund. Slik kunne *Rakkeby* og *Rakkestad* bli tatt i bruk om en gård som var sete for en *rakke*, og slik kunne rakkene på husebyer, rakkestader og rakkebyer bli opphav til sagn om hundekongen.⁷⁷

Steinnes' hypotese om Rakkestad-gårdene kan bare betegnes som *svært* dristig. Han bruker selv uttrykket *gjetting* om flere av leddene i den kjeden av indisier han bruker i forsøket på å belegge sin hypotese. Så mange spekulative premisser

⁷² Steinnes 1958: 309.

⁷³ Steinnes 1958: 310.

⁷⁴ Steinnes 1958: 311 ff.

⁷⁵ Steinnes 1958: 310.

⁷⁶ Nerman 1924.

⁷⁷ Steinnes 1958: 319 f.

svekker i seg selv enhver hypotese på en avgjørende måte, men med sin skapende fantasi har trolig Steinnes rett på visse punkt. Hans syn på Rakkestad-gårdene kan derfor ikke uten videre avvises.

Med den vekt Steinnes legger på husebyenes militære og strategiske betydning, kan den rolle han tillegger gården Rakkestad i Østfold bare betegnes som oppsiktsvekkende og høyst usannsynlig. At et så kraftfullt maktsentrum som *Alvheimar* i det sterke Vingulmark-riket skulle tolerere at dets hovedfiende la en militærpost nær sentret og mellom to av dets egne husebyer, er langt utenfor rimelighetens grenser.

Selve kjernepunktet i Steinnes' hypotese om Rakkestad-gårdene er hans tolkning av Skaun-navnet som *skjold*. Dét skaper det element av *særlig sterk forsvar* han trengte for hypotesedannelsen. Denne tolkningen av toponymet lar seg imidlertid ikke opprettholde. Ni år etter publiseringen av *Hundekongen*, kom den svenske forskeren Bertil Flemström med en ny, nå allment antatt tolkning av navnet.⁷⁸ Etter å ha drøftet de tidligere tolkninger, fastslo han at uten vektige grunner bør skaldepoesiens *skaun* – skjold – ikke skilles fra det *skaun* som opptrer i de norske bygdenavnene.⁷⁹

Etter Flemströms mening rår det ingen tvil om at de norske stedsnavnenes *skaun* er et feminint ord.⁸⁰ Han konstaterte at stedsnavnenes *skaun* er en primær *-ni-* dannelse til roten **skau-*.⁸¹ «Ett genom suffixet *-ni-* bildat nomen actionis till ett verb eller en verbrot med betydelsen 'lysa', 'glänsa', har innebörden 'ett lysande', 'ett glänsande'...»⁸²

Flemström viste til at det i den islandske litteraturen forekommer flere uttrykk som tyder på at skjoldene kunne oppfattes som noe lysende. Han fant det rimelig at appellativet *skaun* med sin opprinnelige abstrakte betydning 'et lysende', 'et glinsende' i analogi med det som er påvist om *skaun* – skjold –, også er kommet til å bli brukt om vannsamlinger som på noen måte har virket lysende, og da særlig om elver, og fra begynnelsen vel bare om et bestemt parti av vedkommende elv.⁸³ I Rakkestad er *Rakkestadelva*, som Flemström betonte, utvilsomt det mest iøynefallende i herredets sentrale og mest befolkede del.⁸⁴

⁷⁸ Flemström: 154–181.

⁷⁹ Flemström: 160.

⁸⁰ Flemström: 162.

⁸¹ Flemström: 164 ff.

⁸² Flemström: 166.

⁸³ Flemström: 173.

⁸⁴ Flemström: 169.

Det er ikke mange fonetiske feil når det gjelder navneuttalen i *NG*, men Oluf Rygh, som var avhengig av at hans hjemmelsmenn gjengav navneformene korrekt, har utvilsomt fått gale opplysninger når det gjelder navnet Varteig. I *Norsk stadnamleksikon* gjengis uttalen av bygdenavnet derimot korrekt med kakuminal *r*.⁸⁵ Det er denne feilen hos Rygh som gjør at Steinnes kan fremsette en hypotese om at det er en omdannet *rð* i bygdenavnets førsteledd, mens den rette uttalen fjerner ethvert grunnlag for Steinnes' navnehypotese.

Det er neppe tilfeldig at Steinnes unnlot å fremsette hypotesen om Rakkestadgårdene i *Husebyar*. Han må ha innsett at så mange høyst spekulative premisser ville svekke hans fremstilling av huseby-institusjonen. Det desto mer som også en annen av bærebjelkene i *Husebyar* er av spekulativ art.

Huseby-institusjonen – Ull-navnene og Ull-kultusen

Selve hjørnesteinen i Asgaut Steinnes' huseby-kronologi er påstanden om at de tidlige husebyene er uløselig knyttet til en Ull-kultus. På dette grunnlaget skapte han en imponerende syntese, men dette overordnede syn på huseby-problematikken hviler helt på at Ull- og huseby-navnene er samtidige. Vi må derfor se nærmere på de kildene han har brukt for å belegge sin hypotese.

Steinnes' syn på sammenhengen mellom husebyene og stedene med Ull-kultus er spekulativ, men heller ikke her uttalte han seg i absolutter. I de gamle upplandske hovedbygdene er kultstedene for Ull blitt lagt på noen få sentrale steder. På de samme stedene har det passet å legge husebyer: «Nokon opphavleg samanheng mellom Ull-heilagdomane og husebyane på desse stadene vågar eg ikkje å tenkja meg, endå det kunne vera freistande.»⁸⁶

På den annen side er Steinnes kategorisk når det gjelder *utbredelsen* av Ull-dyrkningen. Den har spredt seg fra det oppsvenske kjerneområdet til de andre svenske landskapene *sammen* med huseby-organisasjonen som en *offisiell* kultus.⁸⁷ Implisitt i denne hypotesen ligger en påstand om at utenfor Svealand er Ull-navnene og husebyene samtidige; begges spredning har vært synkron. Å bevise dette lar seg ikke gjøre, og forsøk på det får lett form av sirkelbevis. Nå er det også innlysende at den postulerte samtidige spredningen av huseby-insti-

⁸⁵ *Norsk stadnamleksikon*: 482.

⁸⁶ Steinnes 1955: 92.

⁸⁷ Steinnes 1955: 100.

tusjonen og Ull-kultusen ikke under noen omstendighet kan ha vært *konsekvent* gjennomført.

Sisteleddet *–vi* i stedsnavnet *Ull(e)vi* forteller at Ull engang ble dyrket i det kulturområde som var utgått fra det uppsvenske kjerneområdet ved Mälaren. Heller ikke i selve Uppland er imidlertid den konsentrasjonen av Ull-navn Steinnes har festet seg ved,⁸⁸ uten problem når det gjelder kronologi og forholdet til andre teofore navn.

Ifølge Adam av Bremens berømte skildring av Uppsala-templet, «er det tre statuer som folket tilber, slik at Tor, som er den mektigste gud, har sin trone midt i hallen, mens Odin og Frøy har sin plass på hver side av ham.» Adams betoning av Tor som svearnes fremste gud, bestyrkes også av stedsnavnene. Per Vikstrand peker i sin doktoravhandling om de førkristne sakrale stedsnavnene i Mälarländskapene,⁸⁹ på at Tor syns å ha hatt denne rollen alt under yngre jernalder.⁹⁰ (I svensk kronologi betegner yngre jernalder perioden ca. 400-ca. 800 e. Kr.) Nå formulerer Vikstrand seg også noe forsiktigere: «– möjligen vid sidan av Ull –»⁹¹

Frøy var i den vestnordiske tradisjonen *blótgoð svía*, men likevel savnes *Frøy*-navn ved Uppsala, svearnes gamle kultsentrum. *Frøy* er liksom Ull et gude-navn som bare er brukt i Skandinavia, og ellers er ukjent i det øvrige germanske språkområdet. Den vestnordiske tradisjonen om *Frøy* som en sentral gud for svearne er sikkert korrekt, og Adam fastslår da også at han var en av svearnes tre hovedgudene. Navnet er sterkt utbredt i søndre Västmannaland og Fjädrundaland, og Vikstrand ser på Badelunda utenfor Västerås som et maktsentrum hvor *Frøy* kan ha slått gjennom som gudenavn.⁹²

Elias Wessén forklarte som kjent det faktum at Ull ikke var blant de tre hovedgudene på Adams av Bremens tid, med at det dreide seg om forskjellige kronologiske lag. Ull-navnene ved Uppsala var et eldre stratum, mens «Uppsala-templet med de tre gudabilderna vid sidan av varandra representerar den synkretistiska rikting inom religionen, som härskade vid hednatidens slut.»⁹³ Vikstrand stiller det sentrale spørsmålet om den ktnoiske *Frøy*, fruktbarhetsguden av vanenes slekt, virkelig skal ses som en arvtager til Ull, som syns å ha vært

⁸⁸ Steinnes 1955: 87.

⁸⁹ Vikstrand: 165.

⁹⁰ Vikstrand: 165.

⁹¹ Vikstrand: 163.

⁹² Vikstrand: 59.

⁹³ Wessén 1923: 2.

en himmelgud som ble regnet til æsene ætt og således representerer en helt annen funksjon.⁹⁴

En av de skarpsindigste hypotesene Steinnes fremsatte i studien *Alvheim*, var at gudediktet *Grímnismál* er skapt ved kongssetet *Alfheimar*.⁹⁵ Her får vi et ypperlig eksempel på hvorledes den sprenglærde forskeren kombinerer sine store kunnskaper med skapende fantasi. Steinnes peker på det frapperende sammenfallet i navnegeografien ved kongssetet og i diktets navn på gudeboligene.

Ulls gudebolig, *Ýdalir*, og Frøys sal *Alfheimr* omtales begge i den femte strofen. I den sjette strofen nevnes *Valaskjalf*. Steinnes kommer fram til at skalden har tenkt på hovedbygda i Tune i Østfold da han diktet de to strofene. At *Grímnismál* gjengir navn i dette området, er da også blitt allment akseptert. Den første av gudeboligene *Grímnir* – dvs. Odin – nevner, er *Þrúðheimr*, som var Tors bolig. Det skjer i den fjerde strofen.

Et meget interessant forhold Steinnes ikke berører, er at mens den femte strofen nevner to gudeboliger, fremgår det av de følgende strofene at skalden bare regner med én gudebolig i denne strofen.

Etter Steinnes' syn har det har vært opprettet Ull-helligdommer som har satt spor etter seg i stedsnavn fram til midten av 800-årene.⁹⁶ Mangelen på Ull-navn i forbindelse med husebyene i Danmark forklarte han med at Ull ikke lenger var navnedannende da institusjonen ble innført der. Ull-navnene representerer et komplisert sakskompleks, og selv om en datering av når de opphører fremdeles vil være ytterst usikker, har Steinnes trolig tøyd tiden for Ull-navnet for langt opp i tiden.

Steinnes' perspektivrike og fantasieggende, men også høyst spekulative hypotese om sammenhengen mellom Ull-navnene og husebyene må nødvendigvis bygge på indisier. Det ligger i betegnelsen *spekulativ* at disse indisiene ikke overbeviser, og en rekke svake og usikre indisier styrker ikke en hypotese. Steinnes' ønske om at det skulle ha ligget en Ull-helligdom ved Vimmerby – en forutsetning for hans hypotetiske kjede av kongsgårder – er symptomatisk for svakheten ved hans hypotese. Vimmerby var et sentralt knutepunkt for samferdselen. Her møttes gamle veier fra nord, nordøst, sør og vest, og selv om det ikke ligger noen huseby her, regnet jo Steinnes også Ull-gårdene blant de sentrale kongsgårdene. Måten han ordla seg på, sier det meste om hans behov for et Ull-navn i dette området:

⁹⁴ Vikstrand: 58.

⁹⁵ Steinnes 1950: 396 ff.

⁹⁶ Steinnes 1950: 229.

«Men det ville unekteleg høva godt om vi kunne rekna med eit bortkomi Ullevi nær Vimmerby.»⁹⁷

På det svenske generalstabskartet fant Steinnes så 4 km vestnordvest fra Vimmerby et sted som blir kalt *Ulleviberg*. Han viste i den forbindelse til at Eric Elgqvist ikke trodde at dette navnet kan ha noe med guden Ull å gjøre, og derfor ikke tok det med blant Ull-navnene. Elgqvist hadde gode grunner for å avvise navnet. I 1829 blir det i Vimmerbys husforhørsbok skrevet *Ulfveberg*, og den samme navneform brukes i en omtrent samtidig skatteliste. Dessuten er dagens dialektuttale *Ulveberg*.⁹⁸ Siden Elgqvists navneform – som Steinnes også siterer – er eldre enn den Steinnes viser til og bygger på, tilsier det at man er forsiktig når det gjelder generalstabskartets gjengivelse av stedsnavnet. *Ortnamnsarkivet i Uppsala* opplyser at de ikke har eldre belegg for *Ulveberg* i Vimmerby enn det Elgqvists viser til fra 1829, og fortsetter: «Kanske hänger denna form på något vis samman med bynamnet Ullevi (uttal bl.a. «Ullve») i Gamleby socken vid Västervik 4–5 mil åt nordost.»⁹⁹

Dermed står vi tilbake med et navn som *kanskje* er oppkalt etter det *Ullevi* som ligger helt ute ved kysten i Gamleby socken i Södra Tjusts härad i Östergötland. Hvis vi ser på forholdet mellom husebyene og Ull-navnene i Småland og på Gotland og Öland uten å forutsette den samtidighet som Steinnes hevder, tegner det seg et helt annet bilde enn det han forsøkte å gi. Navneleddet *vi* i *Ullevi*-navnene viser kulturforbindelsen med sveariket på den tid de dyrket Ull i sine *vi* der. De tre viene på øyene og det ene i Tjust ligger som en gruppe, mens de to husebyene Steinnes nevner nær østkysten av Småland, har dekket et område hvor det ikke lå kultsteder for Ull. Hellberg, som har vist til de drastiske herjingene på Öland under folkevandringstiden ca. år 500, pekte på at stedsnavnene gir belegg for hvilket folk som ledet den nye bosetningen på øya: «Det måste ha varit svear.»¹⁰⁰ Dens *Ullevi* bør derfor være fra denne tid, og det er trolig også viet i Tjust. Selv om vi fulgte Steinnes' huseby-kronologi, ville husebyene være yngre enn disse viene.

For å belegge sine hypoteser om de norske husebyenes alder, la Steinnes naturligvis hovedvekten på de kildene han mente talte for sitt syn. Det er likevel betenkelig i hvilken grad han unnlot å drøfte vesentlige moment som står i strid

⁹⁷ Steinnes 1950: 97.

⁹⁸ Elgqvist: 23 f.

⁹⁹ Svar av 30. august 1996 fra *Ortnamnsarkivet i Uppsala* på forespørsel om eldre belegg for *Ulveberg*-navnet i Vimmerby.

¹⁰⁰ Hellberg 1979: 138.

med hans kronologi. Et helt sentralt ledd i studiet av de svenske husebyenes alder er deres kronologiske forhold til de eldre uppsvenske administrative sentra, *Tuna*-stedene. Steinnes kom overhodet ikke inn på hvilke administrative oppgaver de mange *Tuna*-stedene har hatt, og de eneste *Tuna*-navnene han nevnte, er de to som har gudenavnet *Ull* som førsteledd. De ses da utelukkende i forhold til den nærliggende huseby og ikke som gamle *Tuna*-navn.¹⁰¹

Siden Steinnes i *Husebyar* takket Adolf Schück for å ha gjort ham oppmerksom på Eric Elgqvists studie *Ullevi og Götevi*, må han ha kjent Elgqvists synspunkt. Elgqvist refererte her til sin tidligere bok *Skälv och Skilfingar*, og det fremgår klart hvilken vekt Elgqvist la på *Tuna*-navnene i forbindelse med de svenske ekspansjonsbestrebelsene ca. 550. Likevel leter vi forgjeves etter det usammensatte *Tuna*-navnet i *Husebyars* navnerregister.

Når Steinnes refererte til de to Ullevi-navnene på Gotland, kom han f.eks. overhodet ikke inn på den konsentrasjonen av svea-navn Elgqvist har påvist på øya. Blant disse inngår Ulleviene, som viser til svearnes hovedgud, men også et annet, som direkte knytter forbindelsen til de uppsvenske administrasjonssentra, er Gotlands to usammensatte *Tuna*. Sammenhengen mellom *Tuna*-stedene og de mange Ulleviene i det uppsvenske kjerneområdet er udiskutabel. Så langt fra å være knyttet til husebyer, er helligdommene for guden *Ull* overført til øya sammen med den tidligere betegnelsen for svearnes administrasjonssentra, *Tuna*.

Som Steinnes konstaterte, kan det faktisk at alle *Ull*-navnene i et sammenhengende strøk nordvest, vest og sør for Uppland har *samme* etterledd, vanskelig være noe slumpetreff.¹⁰² *Ullevi*-navnets utmerkingsord, *vi*, viser til *Ull*-kultus. I det uppsvenske kjerneområdet finner man andre sisteledd i *Ull*-navnene: *Ulltuna*, *Ullunda*, *Ulleråker* og *Ulleräng*. Det er rimelig med Steinnes å tolke disse som eldre enn Ullevi-navnene, som han mener spredte seg etter hvert som svearne øket veldet sitt.¹⁰³

Tuna-navnenes alder har vært livlig debattert,¹⁰⁴ men Lars Hellbergs skarp-sindige analyser, hvor den språkvitenskapelige del understøttes av arkeologiske funndata, landhevningmålinger og *C¹⁴*-dateringer, viser at de må være av høy alder. Hellberg fastslår at *tuna*-stedene må ha funnets i yngre romersk jernalder (200–400 e. Kr.)¹⁰⁵ og være spor etter et tidlig sveavelde.¹⁰⁶

¹⁰¹ Steinnes 1955: 87, 90 f., 179.

¹⁰² Steinnes 1955: 89.

¹⁰³ Steinnes 1955: 89.

¹⁰⁴ Hellström: 87–98.

¹⁰⁵ Hellberg: 137.

¹⁰⁶ Hellberg 1984–1985.

Hellebergs hypotese har fått en ypperlig bekreftelse ved utgravningene i Vendel. Arkeologen Birgit Arrhenius, som tydeligvis ikke kjente Hellebergs hypotese siden hun ikke refererte til den, fastslo ut fra de resultater de arkeologiske undersøkelsene hittil har gitt, at *Tuna* i Vendel må ha oppstått alt ved midten av 400-årene.¹⁰⁷

På de to store øyene Gotland og Öland finner vi ingen husebyer, mens Gotland har to *Ullevi* og Öland én. Dette slo Steinnes bort med at detaljer kan diskuteres, f.eks. om det vil være riktig å se Ull-navnene på Gotland i forbindelse med Ull-navnene på Tjust og Öland, eller om de skal regnes som vitnesbyrd om isolert Ull-dyrkning liksom *Ullevi* i Jämtland.¹⁰⁸

Han ble likevel ikke stående ved dette rimelige standpunktet, som strider mot hans hovedhypotese. Steinnes så derfor Ull-navnene i sammenheng med de fire Huseby-gårdene lengst sør i Småland. Han fant at både det ene og det andre taler for at vi her har å gjøre med en særlig gruppe av husebyer, som trolig er fra en noe senere tid enn husebyene i Östergötland.¹⁰⁹

Ett av de stedene Huseby-gårder og Ull-navn mangler helt, er lengst sør i Östergötland. Der det ikke er samsvar mellom husebyer og Ull-steder, forklarte Steinnes det dels med at det er utkantbygder som i gammel tid har hatt liten befolkning, og som derfor kanskje ikke har vært utskilt som egne administrative distrikt på den tid husebyene ble til. Likevel passer denne karakteristikken ikke på en del bygder. Ett og annet sted må derfor enten Huseby- eller Ull-navn ha forsvunnet, eller det må ha vært et tilsvarende administrativt senter med et annet navn ifølge Steinnes.¹¹⁰

Disse forklaringene står i direkte motsetning til hans egen fremstilling av den synkrone spredningen av Huseby-gårder og Ull-navn utenfor det oppsvenske kjerneområde. Steinnes fastslo ellers at huseby-organisasjonen i Götalandskapene har hatt en noe annen karakter enn den tilsvarende organisasjon i Uppsala. I Götalandskapene ser det ut til at militære formål har vært mer dominerende. Steinnes anså videre at husebyene lenger sør i Småland er fra en noe senere tid enn husebyene i Östergötland.¹¹¹

Danmark har husebyer, men ingen sikre toponym sammensatt med gudenavnet Ull. Steinnes hevdet at tidsrommet hvor det ble skapt Ull-helligdommer som har

¹⁰⁷ Arrhenius: 181 ff.

¹⁰⁸ Steinnes 1955: 100.

¹⁰⁹ Steinnes 1955: 97.

¹¹⁰ Steinnes 1955: 94 f.

¹¹¹ Steinnes 1955: 79 f.

satt spor etter seg i stedsnavn, kan settes til vel 200 år; fra første halvdel av 600-årene til midten av 800-årene.¹¹² De manglende Ull-navnene forklares således med at de danske husebyene er fra en senere periode.

Denne dateringen av Ull-navnene er som skreddersydd for Steinnes' tidfesting av husebyene og fremsettes som et aksiom. Dermed unngår han enhver form for drøfting av de problemene av religionshistorisk og topomastisk art som knytter seg til en hypotese som bygger på en i så høy grad usikker kronologi.

I sin anmeldelse av *Husebyar* pekte Hallvard Magerøy bl.a. på at en følge av Steinnes' hypotese er at en rekke gårder med navnet *Ullarvin* skal ha fått Ull-kult i forbindelse med innføringen av Huseby-gårder. Magerøy viste til at gårdsnavnene med *-vin* etter det rådende syn tilhører en eldre tid; de første århundrene etter vår tidsregning.¹¹³

Magerøys kritikk går rett til kjernen av Steinnes' hypotese. Nå strekker riktignok dannelsen av gårdsnavnsklassen *vin* seg over en lengre periode, men navnene hører stort sett hjemme i perioden før vikingtiden, trolig mest i de første fem-seks hundreårene av vår tidsregning.¹¹⁴

Den kronologiske fordelingen av gudenavn viser at *Ty* og *Ull* i vikingtiden representerer et eldre lag. Disse gudene er ikke representert på Island, og de blir knapt husket i mytene.¹¹⁵ *Ull* var blitt en fjern og mytisk gud i vikingtiden, men likevel er hans bolig den andre av de 11 gudeboligene *Grimnismál* regner opp. Som lønn for drikken Agnar gir ham, lover Odin ham «Ullar hylli ok allra goða.» Anne Holtsmark understreker den rolle guden spilte for dikteren: «For Grimnesmåls skald har *Ull* vært en vesentlig gud.»¹¹⁶

Forbindelsen mellom Vingulmark og det oppsvenske kjerneområdet går trolig langt tilbake i tiden.¹¹⁷ Både opplysningen i *Skjoldungesagaen* om at Sigurd Ring var gift med Alvhild, kong Gandalvs datter, og Vingulmarks husebyer viser til senere kontakter mellom rikene. At minnet om *Ull* har vært særlig sterkt her, kunne da forklares ut fra nære kulturelle, administrative og dynastiske forbindelser.

Navnet *Ring* er ikke uten interesse i denne sammenheng. *Atlakviða* 30 forteller at eder ble sverget: *at hringi Ullar*. *Ull* var tingfredens og rettssikkerhetens gud, og Magnus Olsen har pekt på at navnet **Hringir* kan knyttes *Ull*.¹¹⁸

¹¹² Steinnes 1955: 229.

¹¹³ Magerøy: 288.

¹¹⁴ Norsk stadnamnleksikon: 34.

¹¹⁵ Holtsmark: 70.

¹¹⁶ Holtsmark: 157.

¹¹⁷ Langekiehl 2000: 472.

¹¹⁸ Olsen 1915: 221 f.

Visse stedsnavn i Bohuslän og Blekinge gir viktige opplysninger om forbindelsen med det ekspansive Sveariket. Hvert av landskapene har én huseby, og det er grunn til å tro at disse husebyene er av svensk opphav.¹¹⁹ Derimot mangler både Bohuslän og Blekinge Ull-navn.¹²⁰ På den annen side har begge landskapene usammensatte *Stýris*-navn. Disse navnene viser til stedenes sjømilitært-administrative funksjon og har som Hellberg har påvist, sin opprinnelse i det oppsvenske kjerneområdet. De er antakelig innført i de to kystlandskapene under den oppsvenske ekspansjonstiden rundt midten av 700-årene.¹²¹

Steinnes daterer husebyene i Uppland og Vingulmark til første halvdel av 600-årene. Jeg har i den tidligere nevnte studien, konstatert at de administrative *Husa(r)*-stedene i det oppsvenske området trolig skriver seg fra ca. 750. Den nære dynastiske forbindelsen mellom det dynamiske og ekspansive sveariket og Vingulmark gjør at både *Húsar*-stedene og husebyene – som kanskje skapes 50 år senere – er omtrent samtidige i de to områdene.

Dermed kan Steinnes' hypotese om en synkron diffusjon av huseby-institusjonen og en offisiell Ull-kultus utenfor det svenske kjerneområdet avskrives. Samtidig gir *Húsar*-navnene en *terminus ante quem* for Ull-navnene i Vingulmark. Guden Ull syns ikke lenger å være navnedannende etter midten av 700-årene.

Fordi Steinnes gikk ut fra at huseby-institusjonen oppstod i det oppsvenske området ved Mälaren, var han opptatt av å finne tradisjoner som kunne knytte denne regionen til områder i Norge som har både husebyer og Ull-navn. Denne kombinasjonen av en tradisjon om svensk erobring og en egn med husebyer og Ull-helligdommer fant han i det han kalte *Utskyld-riket* i sørvest Norge.

Steinnes' hypotetiske *Utskyld-rike* i Sørvest-Norge

Husebyar er den siste i en trilogi av administrasjonshistoriske avhandlinger Asgaut Steinnes publiserte i første halvdel av 1950-årene. I *Alvheim* fra 1950 viste han at *Alfheimar* ikke var et rike, men kongssetet i landskapet Vingulmark.¹²² Tre år senere kom avhandlingen *Utskyld* hvor Steinnes hevdet at det hadde eksistert et sørvestnorsk smårike, som skulle være grunnlagt i begynnelsen av 800-årene, og ha strakt seg fra Tromøy ved Arendal i øst til Boknafjorden i nordvest.

¹¹⁹ Langekiehl 2003: 96.

¹²⁰ Steinnes 1955: 90.

¹²¹ Langekiehl 2003: 102 ff.

¹²² Steinnes 1950: 404.

Hypotesen hviler på den forutsetning at skatten som i dette området ble kalt *utskyld*, og som nevnes i en rekke kilder fra middelalderen og inn i nyere tid, var en konvertert *veitsleavgift*. Selv om Steinnes gjengav flere eldre tradisjoner om at utskyldens opprinnelse var en *bøteavgift*,¹²³ avviste han dette og la isteden stor vekt på at gårdene som betalte utskyld, lå langs ferdselsveiene. Steinnes mente derfor at utskylden hadde sin opprinnelse i en ordning med årvisse veitsler, og at ordningen var eldre enn tiden omkring år 1000.

I det området som betalte denne avgiften, ligger tre husebyer; *Huseby* på Lista, *Husaby* i Eigersund og *Husabø* på øya Hundvåg like nord for Stavanger. Her ble det ifølge Steinnes dyrket nordiske guder, først og fremst Ull, og etter en grundig analyse av kildematerialet, kom han fram til at det gamle riket i Sørvest-Norge knapt kan være yngre enn første fjerdedel av 800-årene, men heller ikke trenger å være eldre.¹²⁴

Sentret i dette riket måtte etter Steinnes' mening enten ha vært Huseby på Lista eller *Otrunes* ved Kristiansand. Han hellet imidlertid til at Huseby på Lista var kongens sentrale gård, særlig fordi dette var det lageligste midt-stedet for hele riket.¹²⁵ I *Husebyar* hadde Steinnes endret syn, og fremhevet nå at husebyene var kongsgårder av annen rang. Riktignok satt kongene på husebyene når de flyttet omkring og tok veitsler, men de ville knapt bruke en huseby som hovedresidens. Likevel fastslo Steinnes at det ikke er til hinder for at kongsgården på Lista kan ha vært hovedsete før huseby-ordningen ble innført.¹²⁶

Halvard Bjørkviks artikkel om *utskyld* fra 1975 i *KLNM*¹²⁷ gav et meget representativt uttrykk for hvilken gjennomslagskraft Steinnes' hypotese om *Utskyld-riket* hadde. Bjørkvik konstaterte at Steinnes' forsøk på å fastslå opprinnelsen til det sørvestnorske riket må bli spekulative, men ellers fant han at både tolkningen av utskylden og plasseringen av utskyldsgårdene – innenfor et veitslesystem med kongsgårder som hovedstasjoner og i kombinasjon med kultsteder «– verkar overtydande. Og dette er karakterdrag som peikar utvetydig mot eit eige rike i dette området i tida før rikssamlinga.»¹²⁸

¹²³ Steinnes 1953: 312 f, 338.

¹²⁴ Steinnes 1953: 410.

¹²⁵ Steinnes 1953: 401, 407 f., 410.

¹²⁶ Steinnes 1955: 221.

¹²⁷ Bjørkvik.

¹²⁸ Bjørkvik: sp. 388.

Heller ikke Knut Helles fremstilling av Stavangers eldre historie, som tok opp utskyld-problematikken og er fra samme år som Bjørkviks omtale i *KLNM*, var avvisende til Steinnes' syn på utskyld-avgiften. Helle fastslo at selv om det opprinnelige utskyld-systemet Steinnes tømret opp må bli hypotetisk med de kildene som står til disposisjon, «gir det en rimelig forklaring på den utskyld-avgiften vi møter i senere tid.»¹²⁹ Helle var imidlertid langt mer kritisk når det gjaldt det bilde Steinnes gav av alderen og opprinnelsen til en særskilt politisk-administrativ organisasjon for Sørvest-Norge.

Helle konstaterte at det er en ren gjetning når Steinnes regnet med at det var under 1000-tallet utskylden ble omgjort til en årviss avgift. Når Steinnes førte det tidlige veitslesystemet tilbake til hedensk tid fordi han mente å kunne innpasse det gårder med navn etter Ull-kultus i dette systemet, bygde det på «den dobbelt usikre forutsetning at disse navnene er rett tolket og at de er oppstått som ledd i veitslesystemet.»

Som Helle understreket, kan det ikke utelukkes at de er eldre enn systemet. I sin redegjørelse for det sørvestnorske riket før rikssamlingen, sammenstilte Steinnes nokså fritt opplysninger fra runeinnskrifter, skaldestrofer, irske annaler og sagaer. Helle fant fremstillingen spennende og inspirerende og ville ikke utelukke at den i viktige trekk traff det rette. «Men det motsatte er også mulig.»

Med støtte i arkeologen Egil Bakkas analyser av funnene av røvet irsk materiale fra vikingtiden, understreket Helle at i det området Steinnes utpekte som et rike som går tilbake til 800-årene, er det vel så mye som peker på Nord-Jæren som politisk-militært tyngdepunkt som på Agder.¹³⁰ Denne konklusjonen strir jo mot Steinnes' syn: at sentret for det sørvestnorske riket han mente å ha påvist, lå i Agder. Her fremtrer én av de store svakhetene ved Steinnes' kildegrunnlag; han overså arkeologien. Mens hans hypoteser generelt karakteriseres av evnen til skarpsindig sammenstilling og kombinasjon av kilder, er det påfallende i hvor liten grad Steinnes underbygget sine hypoteser med arkeologiske data.

To år etter Bjørkvik og Helle kom Per Sveaas Andersens sterkt kritiske resymé av Steinnes' hypoteser om Utskyld-riket og synet på utskylden som en konvertert veitsleavgift.¹³¹ I 1987 trakk Bjørn Myhre den konklusjon av det arkeologiske funnmaterialet at det eksisterte småriker på Sørlandet og Vestlandet alt i

¹²⁹ Helle: 65.

¹³⁰ Helle: 68 ff.

¹³¹ Sveaas Andersen: 62 ff.

folkevandringstiden,¹³² og at funnmaterialet fra 800-årene avspeiler en liknende situasjon som på 500-tallet, og at den maktpolitiske situasjon da som den gang var ustabil.¹³³

Mens Bjørkvik hadde vært overveiende positiv til Steinnes' *Utskyld-rike*, bidrog Helle og Sveaas Andersens analyser til å aksentuere den spekulative usikkerheten som preger Steinnes' bevisføring. Deres innvendinger var likevel ikke så ødeleggende for hans helhetssyn som Jens A.R. Gjerløws studie fra 1988 om utskylden.¹³⁴ Det var den første grundige analysen av denne skatten og viste at den hadde en ganske annen opprinnelse enn den Steinnes hadde hevdet. Gjerløws analyse eliminerer Steinnes' hypotese om utskyldens opphav i et veitslesystem som en mulig forklaring på denne avgiften. At selve hovedtesen sviker, får ødeleggende virkninger på det kildearrangementet Steinnes bygde sin fremstilling på.

Den eldste bevarte referansen til utskyld brukt om avgift av jord er fra 1322, og utskylden var da en rettighet som tilkom biskop/domkirke. Ut fra dette faktum hevdet Gjerløw at dens opprinnelse var klarlagt: Utskylden var en kirkelig avgift. At det virkelig forholder seg slik, bestyrkes av de tradisjonene som ble nedtegnet i det 17. årh. Disse hadde Steinnes valgt å avvise. Som Gjerløw understreket, er det et klart indisium at utskylden er begrenset til Stavanger bispedømme: «Et bispedømme var, innenfor visse grenser, en lukket enhet, som kunne ha sine lokale ordninger og sedvaner.»¹³⁵

Utskyld ble også betalt til kongen, og nevnes i denne sammenheng første gang i 1427. Gjerløw konkluderte med at det må skyldes en konfiskasjon av utskyld som tilhørte biskop/domkirke. Denne reduksjonen mener han ble gjennomført i første fjerdepart av 1400-årene. Konsekvensen av Gjerløws analyse er at selve grunnlaget for Steinnes' sørvestnorske *Utskyld-rike* fra begynnelsen av 800-årene faller bort.

Nå forteller imidlertid Saxo Grammaticus om en svensk erobring av en del av det området som omfattes av Steinnes' hypotetiske kongedømme i Sørvest-Norge. Steinnes hadde tydeligvis oversett denne beretningen i *Utskyld*, men viste til den i *Husebyar*.¹³⁶ Saxo har hatt en hjemmelsmann med god kunnskap om norske tradisjoner. En av disse forteller om den svenske høvdingen Gunnar, som etter å

¹³² Myhre: 114 ff.

¹³³ Myhre: 123.

¹³⁴ Gjerløw.

¹³⁵ Gjerløw: 385.

¹³⁶ Steinnes 1955: 152.

ha blitt en bitter fiende av Norge, bad om tillatelse til å angripe dette landet – det sies ikke hvem som gav den – og først falt inn *in Jather provinciam*.¹³⁷ Hærtoget og erobringen av Jæren falt etter Saxos kronologi sted en mannsalder før Harald Hildetann ble født. Siden dette ikke stemmer overens med Steinnes' tidfesting av et svensk herredømme her, avviste han Saxos relative datering av den svenske erobringen av Jæren.

Det er det ingen grunn til. Tvert om. Ved å legge den til 600-årene, får både Ull- og *Frøy*-navnene i dette området en langt naturligere datering enn om de var kommet dit ca. 150 år senere. Også i Sverige var Ull trolig blitt en fjern og fremmed gud i vikingtiden. Det er derfor lite trolig at svenske erobrere under 800-årene skulle ha brakt Ull-dyrkningen til Sørvestlandet. Derimot ville navnene passe inn i den kraftige ekspansjonen som, etter den dramatisk ødetiden arkeologene har påvist på slutten av 500-årene, satte inn ved midten av 600-årene¹³⁸ og fortsatte under 700-årene.

Et vitnemål om denne ekspansjonen får vi i de tallrike *-land*-navnene. Denne navneklassen ble skapt over et langt tidsrom, og navngivningen på vesthavsøyene viser at den fremdeles var produktiv i vikingtiden. Ingen steder er de så utbredt som nettopp i Vest-Agder og Rogaland, og arkeologiske undersøkelser av ødegårdstuffer med navn på *-land* i Sør-Rogaland tyder på at de er tatt i bruk under en ekspansjonsperiode i jordbruket i romersk jernalder; ca. 200–550 e. Kr. etter de siste dateringene.¹³⁹ På Sørlandet forteller *-land*-navnene kanskje ofte om ekspansjon i folkevandringstiden (400–600 e. Kr.).¹⁴⁰ Selv om Magnus Olsen regnet atskillige *-land*-navn fra historisk tid, er det med sikkerhet ikke de med gudenavnet Ull som førsteledd. I Vest-Agder og Rogaland finner vi disse *-land*-gårdene sammensatt med gudenavnet Ull: *Ulleland* i Hidra, *Ulleland* i Feda, og *Ullaland* i Nærbø, og nord for dette område *Ulland* i Samnanger i Hordaland.

Når vi vet at dannelsen av *-land*-navn var meget betydelig i nettopp dette området og at det her fins en konsentrasjon av sveabetonte teofore *-land*-navn, støtter det Saxos beskrivelse av Gunnars erobring av Jæren og et videre område i Sørvest-Norge. Det ligger riktignok ingen *Ullevi* på Sørvestlandet, men isteden er det flere Ull-navn som er sammensatt med nettopp den navneklassen som den gang var ledende der.

¹³⁷ Saxo Grammaticus: 200 f.

¹³⁸ Lillehammer: 197 ff.

¹³⁹ Norsk stadnamleksikon: 281.

¹⁴⁰ Norsk stadnamleksikon: 34.

Samme år Steinnes publiserte *Husebyar*, kom Eric Elgqvists studier om Ull-kultens oppkomst og utbredelse.¹⁴¹ Elgqvist kjente ikke Steinnes' *Utskyld*-studie, men som denne festet han oppmerksomheten på konsentrasjonen av stedsnavn sammensatt med gudenavnet Ull i området Kristiansand-Stavanger. Innen dette området fant han at den sterkt sveabetonte dyrkningen av Frøy syns å ha vært like allmenn som Ull-kultusen. I strøket Søgne-Sogndalen er stedsnavnene sammensatt med gudenavnet Frøy mer konsentrert enn i noen annen del av Norge.¹⁴²

Disse teofore navnene så Elgqvist i sammenheng med **Skialf*-navnene, som han hadde behandlet i en avhandling fra 1944.¹⁴³ Elgqvist understreket: «att de svenska skälv-namnen ha sitt kärnområde i Mälarlandskapen och att de norska antagits indicera sveainflytande såväl i Östlandet som i Tröndelagen.»¹⁴⁴

I det vestre Limfjords-området på Jylland rettet Elgqvist oppmerksomheten mot noen stort sett usikre stedsnavn, som kunne oppfattes som en motsvarighet til de mer eller mindre sveabetonte norske. Som støtte viste han til *Ynglingatal*, *Ynglingesaga* og *Historiæ Norwegiæ*s antydninger om at Nord-Jylland omkring midten av første årtusen e. Kr. har tilhørt svearnes interessesfære. Samlet betraktet Elgqvist disse navnene som spor av svensk kulturpåvirkning i Sørvest-Norge og det vestre Limfjords-området.

De sveabetonte navnene og tradisjonen om den svenske høvdingen som erobret Jæren og kanskje mer, er i godt samsvar. De passer også inn med Steinnes' kronologi for de uppsvenske husebyene, men den må, som vi har sett, skyves kraftig fremover i tid. Også de tre husebyene på Sørvestlandet kan forklares langt bedre hvis vi tar utgangspunkt i Lars Hellbergs grunnleggende arbeider om de plurale *Husa(r)*-navnene og justerer hans opprinnelige datering av dem til ca. 750. Husebyene kommer senere, men den gjennomførte huseby-organisasjonen i Vingulmark viser at institusjonen er blitt innført der før landskapet ble erobret av *Ynglingene*.

De tre husebyene i Sørvest-Norge blir fremdeles følgen av en erobring, men denne var av en helt annen betydning enn den svenske. *Haraldskvadet* etterlater ingen tvil om at Harald Hårfagre, «dróttinn norðmanna» og «ungr Ynglingr», vant den endelige og avgjørende seier ved *Hafrsfjord*. I kvadet kalles Harald «allvaldr

¹⁴¹ Elgqvist 1955.

¹⁴² Elgqvist 1955: 161.

¹⁴³ Elgqvist 1944.

¹⁴⁴ Elgqvist 1944: 161.

austmanna, er býr at Útsteini.»¹⁴⁵ Foruten *Utstein* hadde Harald lagt under seg en rekke av de beseiredes storgårder på Vestlandet. Vi kjenner *Avaldsnes*, *Fitjar*, *Ålrekstad* og *Seim*, og denne sentrale delen av Vestlandet må ha vært særlig viktig når det gjaldt å pasifisere ferdselen langs kysten.

Haraldskvadet kaller Haralds fremste motstander i det endelige oppgjøret ved Hafrsfjord Kjetve, vel best oversatt med «den kjøttfulle». Vi vet ikke hvem som skjuler seg bak tilnavnet, men det har vært fremsatt flere hypoteser. Johan Schreiner, som kom fram til at Harald Hårfagre og hans slekt hørte hjemme i Rogaland,¹⁴⁶ mente Kjetve er identisk med Ragnvald Heidumhår, kongen som Tjoldolv diktet *Ynglingatal* for. Steinnes pekte på navnene til de to Gandalf-sønnene Helsing og Haklang, og deres likhet med navnene Kjetve og Hake.¹⁴⁷ De var etter Snorres fremstilling i slekt med Ragnvald, og Steinnes tenkte seg at Ragnvald kan ha dødd og de kan ha gjort krav på riket etter ham.¹⁴⁸

Tjoldolv fra Kvines ættekvad om Yngling-ætten er i *kviðuhátt*, strofer som minner om det versemålet vi finner på *Rök-steinen* i Östergötland 100 år tidligere. Det er ingen grunn til å tvile på at Tjoldolvs opplysninger om ætten fra den kom til Norge er korrekte. Ifølge *Ynglingesaga* hadde Halvdan Svarte arvet Agder, og hans morfar var Agder-kongen, Harald Granraude.

Et uttrykk for den innflytelse Steinnes' Huseby-kronologi har hatt, er at en slik hypotese nødvendigvis vil møte innvendingen om hvorfor Yngling-ætten i så tilfelle ikke også har innført huseby-institusjonen i Agder. Fra Huseby ved Farsund til Huseby i Tjølling er det mer enn 240 km, og hverken ute ved kysten eller lenger inn i land finner vi noen huseby på denne strekningen. Den mest sannsynlige konklusjon ut fra disse fakta, er at de tre husebyene Steinnes har funnet i sitt Utskyld-rike, er innført her av Harald Hårfagre etter slaget ved Hafrsfjord.

Det kan tyde på at Harald la landet til Lindesnes direkte under sitt styre, mens Agder østover ble mer indirekte styrt av hans menn. *Landnámabók* gir støtte for et slikt syn. *Þruma* som Tromøy het i gno. tid, var den gang et maktsenter, og her satt ifølge *Landnámabók* kong Haralds frende: «Þórorm frænda sinn ór Þrumu.» Audun omtales som Haralds jarl i Agder, og Grim fra Agder var Haralds mann.

Steinnes' teori om *Utskyld-riket* på Sørvestlandet fikk stå uanfektet i 35 år. Det skyldes naturligvis primært den skarpsindige måten han sammenstilte fakta som

¹⁴⁵ Den norsk-islandske Skjaldedigtning: 24 ff.

¹⁴⁶ Schreiner: 77, 85.

¹⁴⁷ Steinnes 1958: 392 ff.

¹⁴⁸ Steinnes 1958: 405 f.

talte *for* hypotesen. Men det skyldes også at han gikk svært lett over eller fortiet vesentlige fakta som talte *mot* den. Torbjørn Låg peker i sin bok om Agders eldre historie på at den geografiske tilknytningen til steder med Ull-navn er nokså løs. Han fremhever også et meget viktig faktum, som viser hvor selektivt Steinnes fremlegger sine fakta. Steinnes har sett bort fra gårdene med utskyld «som ikke passet inn i det vegsystemet han konstruerte i riket.»¹⁴⁹ Utskylden er et fenomen som er felles for Rogaland og Agder, men ikke er kjent i andre landsdeler. Låg konstaterer at dette taler «for at den har oppstått etter at disse to landsdelene i visse sammenhenger ble en administrativ enhet i middelalderen.»¹⁵⁰

Som nevnt forklarte Steinnes fraværet av sikre Ull-navn i Danmark med at huseby-organisasjonen ble instituert der da guden Ull ikke lenger var navnedannende. For Steinnes var det en selvfølge at forbildet for dette militært-administrative system kom direkte fra Sverige. Det fins imidlertid en annen mulighet, og den forutsetter at vi ser på noen hovedtrekk ved dansk historie under 900-årene og de administrative endringer som skjedde i annen halvdel av århundret.

Den danske huseby-institusjonens forbilde og kronologi

De forskerne som har beskjeftiget seg med huseby-institusjonens spredning, har ansett at den ble innført i Danmark etter forbilder fra ett de skandinaviske nabolandene; fra Sverige eller Norge. Sven Tunberg fremsatte i 1947 en hypotese om at husebyen samtidig med sysselen ble opptatt i dansk statsforvaltning i det minste for en kortere periode.¹⁵¹ Ellers har synet vært at danskene fikk huseby-institusjonen fra Sverige, og Asgaut Steinnes nevnte overhodet ikke Tunbergs hypotese.

Når det gjelder de danske husebyenes alder, gav Steinnes to alternativ. Han fastslo at det knapt kan være noe slumpetreff at flertallet av de danske Huseby-gårdene vi kjenner, var konsentrert omkring Jelling i Midt-Jylland. Til husebyene i Jelling-området må også husebyen på Fyn regnes. Steinnes konstaterte derfor at det vel ikke er utenkelig at Gorm eller Harald Gormsson kan ha innført huseby-institusjonen i sitt rike etter svensk forbilde.¹⁵²

¹⁴⁹ Låg: 150.

¹⁵⁰ Låg: 151.

¹⁵¹ Tunberg: 347.

¹⁵² Steinnes 1955: 120.

Det andre alternativet var det samme som Henrik Schück hadde i tankene da han fremholdt at de danske husebyene måtte være av svensk opprinnelse. Adam av Bremen forteller om Olav, «...veniens a Sueonia regnum optinuit Danicum vi et armis.»¹⁵³ Senere tilføyer Adam at Olav, *Sueonum principem*, regjerte i Danmark med sine sønner.¹⁵⁴ Hvis huseby-organisasjonen i Danmark skriver seg fra denne tid, må den dateres til ca. år 900 og være innført under *det svenske herredømmet* der.¹⁵⁵ Etter å ha vurdert de to alternativene, kom Steinnes fram til at etter hans skjønn er det rimeligst at den svenske kongen eller høvdingen Olav har tatt med seg husebyene inn fra Sverige.¹⁵⁶

Steinnes bygde huseby-kronologien i Danmark på en svensk erobring av landet. Avvisningen av hypotesen om det svenske herredømmet i Danmark er symptomatisk for den revolusjonerende endring av synet på Danmarks historie under merovinger- og vikingtid som arkeologenes og historikernes analyser har ført til siden Steinnes skrev *Husebyar*. Her har ikke minst forskningsprosjektet *Fra Stamme til Stat*, som ble innledet i 1984, vært av svært stor betydning.¹⁵⁷

En rekke historikere har tolket kildematerialet slik at Danmark omkring 900 var et tvedelt rike. I vest skulle Jylland være ett rike, mens *Danmark* var området øst for Jylland. I den siste Danmarks-historien tar Peter Sawyer utgangspunkt i Saxos beretning om at Tyre kom fra et fremmed land og at Harald Blåtann arvet kongeverdigheten etter henne. Dette landet hevder Sawyer er det Danmark som var et eget rike øst for Jylland.¹⁵⁸ Som Esben Albrechtsen fastslår, gir Saxo overhodet ikke grunnlag for å hevde et slikt syn. Hos Saxo kommer Tyre ikke fra «*Danmark*», men er datter av den engelske kongen Æthelreth. Hun krever hele Danmark som morgengave, og sikrer dermed at det går i arv til sønnen Harald, og som Albrechtsen bemerker: «Skulle det være riktig, har hun fået Danmark af sin mand, kongen i Jelling!»¹⁵⁹

Harald Hårfagre og Eirik Blodøks giftet seg begge med danske kongsdøtre, og Steinnes så ekteskapene som ledd i en alliansepolitikk mot svenskene, som han mente hadde satt seg fast i Hedeby omkring 900. Adam av Bremen forteller

¹⁵³ Adam von Bremen: 48.

¹⁵⁴ Adam von Bremen: 53.

¹⁵⁵ Steinnes 1955: 121 ff.

¹⁵⁶ Steinnes 1955: 123.

¹⁵⁷ Näsman: 27–38.

¹⁵⁸ Sawyer: 220 f.

¹⁵⁹ Albrechtsen: 24 f.

at den Hardegon, som kom fra *Nortmannia*, var sønn av *Svein*. Tradisjonen om at Hardegon kom fra *Nortmannia* og tok riket fra Sigtrygg, hadde Adam fått av danskekongen Sven Estridsson. Steinnes antok at *Nortmannia* vel må sikte til Norge og viste til at Adam andre steder bruker betegnelsen *Nortmannia én* gang om Normandie, men omkring 30 ganger om Norge.¹⁶⁰

I den slektshistoriske studien *Gorm og Hardegon*¹⁶¹ kom Steinnes etter en analyse av navnene i flere genealogier, fram til at den Horicus II, som ifølge *Fulda-annalene* ble konge i 854, og beskrives som *puer*, dvs. *barn*, og i oversiktene er 4–5 generasjoner før Gorm, kan være hans *far*. Navnet Horicus er også gjengitt som Hericus eller Ericus. Steinnes mente derfor at Gorm kan være sønnen til kong Eirik i Jylland og bror til Ragnhild, Harald Hårfages ektefelle.¹⁶²

Professor Stig Jørgensen har skrevet en kortfattet, men instruktiv avhandling om den danske kongemakts fødsel.¹⁶³ Som rettshistoriker vurderer han de allerede foreliggende forskningsresultater, men utvider perspektivet ytterligere ved å ta med rettshistoriske og samfunnsvitenskapelige metoder. Jørgensen la stor vekt på at kildematerialets opprinnelse i seg selv kan fortælle bildet av Danmarks tidlige historie. De utenlandske kildene betyr at Danmark betraktes utenfra og ut fra utlandets interesser. Det medfører at særlig grenselandets historie inntar en altdominerende rolle, som ikke nødvendigvis tegner et dekkende bilde av helheten.¹⁶⁴

Jørgensen konstaterte nøkternt at Steinnes' teori bygger på så mange forutsetninger at det er vanskelig å betrakte den som sannsynliggjort. Særlig fant han oversettelsen av *puer* til *svein* kunstig. Kildene bruker så mange andre synonym – *junior*, *ungi*, *barn* – at det er usannsynlig at Adam skulle ha anvendt en helt særlig form av navnet uten å identifisere Horicus som Svein, som dessuten er et av vikingtidens vanligste navn.¹⁶⁵

Det vi kan fastslå, er at både det nye norske kongedynastiet og det noe yngre danske hadde sammenfallende interesser av en alliansepolitikk. Nordmennene sikret sin sørgrense og danskene sin nordgrense gjennom de nye dynastiske slektsforbindelsene. Den største trussel mot den danske kongemakten var imidlertid det

¹⁶⁰ Steinnes 1955: 126.

¹⁶¹ Steinnes 1956.

¹⁶² Steinnes 1956: 339 ff.

¹⁶³ Jørgensen.

¹⁶⁴ Jørgensen: 56.

¹⁶⁵ Jørgensen: 48.

tyske rike, som liksom frankerne 200 år tidligere, var hovedfienden. Gjennom giftemål sikret de danske kongene seg vennskapelige forhold til sine slaviske naboland. Harald Gormsson var gift med Tove, datter av obotriterkongen Mistvoj, mens sønnen Sven Tveskæg ektet fyrst Mieszko I's datter.

Polens historie er i disse årene en ren parallell til Danmarks. Samlingen utgikk fra *polanenes* område i det fruktbare slettelandet rundt Poznań, *Wielkopolska* eller *Storpolen*, hvor fyrst Mieszko av *Piast*-dynastiet forente Polens stammer rundt 960. Han allierte seg med det tsjekkiske herskerdynastiet *Præmyslidene* gjennom sitt ekteskap med fyrstinnen Dobrawa i 965 og kristnet Polen i 966. Sven Tveskæg ble gift med deres datter, som i Norden ble kjent under navnet Gunnhild. Hun var kong Bolesław Chrobrys søster og hadde tidligere vært gift med svenskekongen Erik Segersäll. At Olof Skötkonungs far hadde vært gift med Svens hustru, er viktig for forståelsen av de hendelser som førte til slaget ved Svolder, men det er en annen historie.

I 974 hadde Harald lidd et knusende nederlag for Otto II. Det ble opprettet et *marca danorum* mellom Ejderen og Danevirke og bygd en borg her. I 982 led Otto II selv et like knusende nederlag for araberne ved Copo Colonne, og følgen var at slaverne reiste seg. Nå benyttet også danskene anledningen til å kvitte seg med det tyske herredømmet over det grenseområdet tyskerne hadde sittet med siden 974. Både Sture Bolin¹⁶⁶ og Lis Jacobsen¹⁶⁷ kom uavhengig av hverandre i samme år og i samme tidsskrift fram til at Haralds ord om at han vant seg hele Danmark skildrer det som hendte i 983.

Noen år før, i 968, hadde Harald begynt en videre utbygging av Danevirke, og fra omtrent samme tid ble de tre danske vikingtidsbyene Hedeby, Århus og Ribe befestet.¹⁶⁸ Denne storstilte styrking av kongemakten må ha fått vesentlige administrative konsekvenser. Det er i en kontekst av et dynamisk kongedømme som befester sitt maktagrep, vi må se huseby-institusjonens innføring i Danmark. Den er en av styringsmekanismene som skal sikre kongens makt, og kan bare forstås når den ses i samspill med de andre administrative endringene i denne ekspansjonsfasen.

Et av uttrykkene for kongemaktens styrke var trelleborgene. De fire militærleirene *Trelleborg*, *Aggersborg*, *Fyrkat* og *Nonnebakken* ble tidligere allment satt i forbindelse med tiden etter Harald Blåtann. Poul Nørlund ledet undersøkelsene

¹⁶⁶ Bolin: 207 f.

¹⁶⁷ Jacobsen: 268.

¹⁶⁸ Jensen: 57.

av Trelleborg i årene 1934–1941, og Johannes Brøndsted var bare en av de mange som hevdet at Nørlund sikkert hadde rett når han forklarte ringborgene ut fra Sven Tveskæg og særlig Knud den Mægtiges hærorganisasjon.¹⁶⁹ Den dendrokronologiske dateringen av tømmerrestene fra borgen har siden vist at Trelleborgs tømmer ble felt mellom august 980 og april 981. En tilsvarende undersøkelse av bevart treverk fra Fyrkat forteller at tømmeret i borgen ble felt omkring 979–981.¹⁷⁰

Også i Skåne har Harald Blåtann befestet sin makt gjennom byggingen av en ringborg. I årene 1988–1991 ble borgen i Trelleborg utgravd, og denne ringborgen, som har gitt kommunen sitt navn, får i boken *Trelleborgen* sin datering i undertittelen: «en av Harald Blåtands danska ringborgar.»¹⁷¹ Den er utbygd i to faser, og C¹⁴-analyser av trekull sett i sammenheng med bygningstekniske forhold, gir konklusjonen: «en ungefärlig tidpunkt för fas 1 till 900-talets första hälft och för fas 2 till 900-talets senare hälft.»¹⁷² Som Haralds øvrige ringborger må den siste fasen derfor dateres til ca. 980. Et annet av de store byggverkene på samme tid var *Ravninge Enge bro*, som strekker seg nærmere én km i 6 meters bredde. Her er treverket dendrokronologisk bestemt til år 979.¹⁷³

Niels Peter Stilling fremhevet det strategiske aspekt ved trelleborgene. Aggersborg og Fyrkat er anlagt så og si som *Hærvejens* forlengede arm. Nonnebakken ligger sentralt på Fyn og dekker den vest-øst-gående vei, og Trelleborg er som porten (brohode) på Sjælland.¹⁷⁴ Det har vært kravet om å beherske strategisk viktige steder i landet som har diktert borgenes plassering.¹⁷⁵ Det var Aksel E. Christensen som først fremsatte tesen om sammenhengen mellom trelleborgene og et rike med bakgrunn i Jelling-dynastiet, og det var på denne bakgrunnen Tage E. Christiansen konkluderte med at borgene kan ha tjent som «kongelige tvangsborge»¹⁷⁶ og at det er som kongelige tvangsborger i rikssamlingens tjeneste de best lar seg forklare.¹⁷⁷

¹⁶⁹ Brøndsted: 155.

¹⁷⁰ Harald Andersen: 15.

¹⁷¹ Jacobsson, Arén, Arén & Blom: 3.

¹⁷² Jacobsson, Arén, Arén & Blom: 47.

¹⁷³ Ramskou: 8.

¹⁷⁴ Stilling: 52 f.

¹⁷⁵ Stilling: 53.

¹⁷⁶ Christensen: 59.

¹⁷⁷ Christensen: 61.

Den svenske forskeren Anders Andrén fant det med rette interessant at både Trelleborg og Fyrkat ligger i områder uten husebyer, og han fastslo at dette kan bety at disse borgene liksom runesteinene – hvis fordeling arkeologen Klavs Randsborg har analysert – avspeiler komplementerende maktstrukturer i forhold til huseby-organisasjonen.¹⁷⁸ Denne er godt utbygd i kjerneområdene i Midt-Jylland.

I sin bok fra 1980 om vikingalderen i Danmark¹⁷⁹ viste Klavs Randsborg gjennom en rekke skarpsindige analyser hvorledes funnmaterialet gjenspeiler det danske kongedømmets konsolidering i slutten av 900-årene og begynnelsen av 1000-årene. Utgangspunktet for Randsborgs analyse var fordelingen av runesteiner i denne perioden.

Jelling-gruppen er fra tidsrommet ca. 930-ca. 1000, og den følgende, *Etter-Jelling-gruppen*, begynner ca. 1000. I Jelling-gruppen kommer to runesteiner fra Hedeby og noen flere fra Lolland. Hovedmengden er fra Midt-Jylland nord for Kongeå og fra Nordøst-Jylland. Etter-Jelling-gruppen er særlig konsentrert i Nordøst-Jylland med en liten samling runesteiner rundt Århus og en større samling vest og nord for Randers. I tillegg er det funnet en betydelig gruppe i Lund i Skåne, og en liknende er kjent i Sør-Skåne. Hedeby har også et par runesteiner fra denne gruppen.¹⁸⁰ Denne spredningen av runesteiner viser ifølge Randsborg kongedømmets ekspansjon.

Et annet av tegnene på Jelling-rikets ekspansjon Randsborg påviste, er utbredelsen av våpengraver. I motsetning til Norge og Sverige inneholder mannsgravene i Danmark med unntak av det 10. århundre, sjelden våpen i det første årtusen e. Kr. Under 900-årene inntreffer en endring i dette forholdet, og i Danmark finner man nå også ryttergraver. De fleste våpengravene – særlig det tunge rytteris graver med stigbøyer etc. – er funnet i et belte rundt Jelling-området og svarer til borgene av Trelleborg-typen og Danevirke og markerer således statens grenseområder. Det er naturlig å se denne nye gruppen graver som indikasjon på personer med militære forpliktelser.

Mens Jelling- og Etter-Jelling-runesteinene ligger i tette grupper i den østre del av Nord-Jylland, ligger de fleste ryttergravene rett vest for denne gruppen og også vest og sør for borgene ved Fyrkat og Aggersborg. I sør strekker våpengravene og ryttergravene seg i et belte fra Sørøst-Jylland og Als over Langeland og langs

¹⁷⁸ Andrén: 52.

¹⁷⁹ Randsborg.

¹⁸⁰ Randsborg: 27 ff.

strendene av Store Bælt til Lolland. I østre Danmark er det nesten ingen våpen-graver og ingen graver for tungt rytteri. Her er forholdene som i det foregående århundre.

De militære forpliktelser våpengravene vitner om, mente Randsborg kanskje ble belønnet med jord, og en parallell kan bli trukket med runesteinene av Jelling-typen, som viser opprettelsen av nye eiendomsretter.¹⁸¹ Han viste også til at det er vanskelig å forstå de arkeologiske funnene fra storgårdene i Vorbasse, 25 km vest for Jelling, uten i sammenheng med den videre sosiale og politiske utvikling som fant sted i Vest-Danmark i løpet av det 10. og 11. århundre.¹⁸²

Da Randsborgs bok ble publisert i 1980, var dette synet på Vorbasses storgårder allment akseptert. Når Else Roesdahl i den sjuende utgaven av sin bok *Vikingernes verden* fra 2001¹⁸³ presenterer Vorbasse som modell for den agrare bebyggelse,¹⁸⁴ får hennes fremstilling sterk kritikk av Jens Ulriksen i hans anmeldelse av hennes bok.¹⁸⁵ Roesdahl har ikke tatt hensyn til 1990-årenes nye boplassutgravninger i alminnelighet, og analyser av Vorbasse-materialet i særdeleshet har vist at Vorbasse ikke kan betegnes som typisk for agrare bebyggelser i Danmark. Ulriksen viser også til at Erland Porsemosé alt i 1994 pekte på at Vorbasses såkalte stormannsgård neppe har huset en stormann, og at gårdens størrelse heller berodde på bebyggelsens plassering på marginaljord i et hedeområde.¹⁸⁶

Når det gjelder de danske husebyene, avsatte Randsborg bare en knapp halv side til å drøfte dem. Han fant det slående at fordelingen av husebyene på ingen måte svarer til runesteinene: «... and we may have here yet another system of royal dependence. But these are only hypotheses, and the problem of dating prevents their further use.»¹⁸⁷

Dette forhindret ikke at Andrén videreførte Randsborgs analyse. Med utgangspunkt i *Kong Valdemars jordebok* tok han for seg fordelingen av jordegodset. Substantivet *kununglef* – *kongelev* – er bare kjent fra *Kong Valdemars jordebok*. Det er tradisjonelt blitt tolket som kronens eiendom eller kongens embetsgods, og Andrén drøftet forholdet mellom dette og det jordeboken kaller *patrimonium*,

¹⁸¹ Randsborg: 126 ff.

¹⁸² Randsborg: 66 ff.

¹⁸³ Roesdahl.

¹⁸⁴ Roesdahl: s 65, 105–109.

¹⁸⁵ Ulriksen .

¹⁸⁶ Ulriksen: 164.

¹⁸⁷ Randsborg: 80.

kongens arvegods. Han gjorde følgende observasjon om forholdet mellom kongens arvegods og husebyene: «De danske husbyarna kan alltså representera ett skede når delar av den godsmassa, som senare karakteriserades som *patrimonium*, samlats på en hand; rimligen av Jellingsläkten.»¹⁸⁸

Andrén poengterte at det som taler for at husebyene er eldre enn kununglevnene, er dels deres manglende politiske betydning under 1000- og 1100-årene, dels at den eneste sjællandske husebyen benevnes som en kongsætlings *patrimonium* i 1216.¹⁸⁹ Nå kan det imidlertid – som Anders Leegaard Knudsen har påpekt – reises sterke innvendinger mot Andrén's metodikk.¹⁹⁰ Det tidligere synet på vesensforskjellen mellom *kununglef* og *patrimonium* kan også vanskelig opprettholdes.¹⁹¹

Den 6. oktober 1233 stadfestet Valdemar Sejr sin *gamle* avtale med Ribebispen, hvor de skiftet deres jurisdiksjon. Alle saker i kongens husebyer tilfalt ham, mens alle tremarkssaker, innbattet leidangen, tilfalt biskopen i hans husebyer.¹⁹² Her anvendes betegnelsen *huseby* om en by underlagt kongen eller en biskop.

Professor Ole Fenger fremhever at mens Sverige har 70 eksempler på *Husaby* som stedsnavn og Norge 46, har kongelevlisten 126 steder oppført. Av disse har 46 steder vært kongsgårder, 35 steder er begrunnet i regalerettigheter, myntsteder, øde egne, allmenninger, en eng, enkelte skoger, fergesteder, laksefangst og saltovner, 14 andre vites å være i kongelig besittelse, og 7 må ha vært i kongelig besittelse da de ble tildømt kronen i 1285. Bare om 24 av kongelevlistens stedsnavn kan forbindelsen til kongen ikke opplyses.¹⁹³ På denne bakgrunn reiser Fenger følgende interessante problemstilling: «Kan det tænkes, at kongelev har samme funktion som husabyerne?»¹⁹⁴

Det fører over til spørsmålet om dateringen av de danske husebyene og hvor danskekongen har funnet sitt forbilde for institusjonen. Andrén's hypotese om de danske husebyenes alder er tross innsigelsene trolig ikke langt fra virkeligheten. Hvis tanken på et svensk herredømme i Danmark rundt år 900 må oppgis, og et tidligere svensk velde i Sønderjylland skriver seg fra tiden før huseby-institusjonen

¹⁸⁸ Andrén: 53.

¹⁸⁹ Andrén: 50.

¹⁹⁰ Knudsen: 221 ff.

¹⁹¹ Hald: 75–77, Bjerrum: 1, Knudsen, Fenger.

¹⁹² DD I. R. VI (1224–1237), nr. 167.

¹⁹³ Fenger: 281

¹⁹⁴ Fenger: 282.

ble innført i det uppsvenske landskaper rundt Mälaren, bør vi søke en senere datering. Da peker en periode seg ut.

På den store Jelling-steinen han reiste for sine foreldre Gorm og Tyra, kaller Harald Blåtann seg «den Harald som vant seg hele Danmark og Norge, og gjorde danene kristne.» De arkeologiske utgravningene i Oslo de siste tiårene har gitt helt nye perspektiv på grunnleggelsen av Oslo by. Vi kan ikke lenger regne Harald Hardråde som byens grunnlegger. Den æren må tilkomme danskekongen Harald Gormsson.¹⁹⁵ De eldste levningene er fra perioden 980–1000, og ved Klemenskirken er det funnet kristne graver som er *C¹⁴*-datert til tidsrommet 980–1030. Erik Schias konklusjon på grunnlag av det nye funnmaterialet sammenholdt med det øvrige kildematerialet, er at Oslo ble grunnlagt i 970- eller 980-årene som et militært støttepunkt og administrativt sentrum. Stedet innerst i *Foldin* var ideelt både for kontroll av fjorden og opplandet. En følge av etableringen av dette sentret var at Oslo samtidig ble et viktig økonomisk oppbørsselsentrum for danskekongen.¹⁹⁶

Herað-ordningen har vært regnet som ett av indisiene på det danske herredømmet over Viken. Ved Oslo finner vi den gjennomført med *Skógheimsherað*, *Bergheimsherað* og *Óslóarherað*. Det er derfor en sentral problemstilling når Schia fastslår at her er fortsatt deler av *den administrative underinndeling* av Vingulmark bevart. Han stiller spørsmålet om det ikke forholder seg slik at hvis danskene grunnla Oslo i slutten av 900-årene som et ledd i erobringen av Viken, må også herredsinnndelingen skyldes de samme dansker.¹⁹⁷

Husebyene i Danmark representerer et sent kronologisk stadium. Svaret på spørsmålet om hvor forbildet for den danske huseby-institusjonen er kommet fra, kan neppe bli et annet enn at Jelling-dynastiet har overført den etter mønster fra Vingulmark, hvor institusjonen var konsekvent gjennomført. Danskekongene hevdet arvekrav på Viken, og Harald Blåtanns Oslo står som symbolet på kongens militære og administrative makt i dette landskapet. I Vingulmark bygde han ut sitt fremste feste i Norge, og her møtte han en huseby-organisasjon som trolig var nærmere 200 år gammel på den tid Viken ble en del av Haralds rike.

*

¹⁹⁵ Schia: 111 ff.

¹⁹⁶ Schia: 129 ff.

¹⁹⁷ Schia: 132 f.

Analysene i denne studien og den foregående over Húsar-gårdenes opprinnelse og kronologi gir grunnlag for å trekke noen hovedkonklusjoner både om de hypotesene Asgaut Steinnes fremsatte i *Husebyar* og om huseby-institusjonen generelt. Steinnes' avhandling er fra midten av femtiårene i forrige århundre, og hans kunnskaper om topografien ved husebyene skriver seg tydeligvis fremst fra kartstudier. Slike opplysninger kan selvsagt være nyttige, men i denne sammenheng har kartene sin store begrensning. De gjengir bare de geografiske forhold slik de var da oppmålingen fant sted.

På bakgrunn av at selv enkelte arkeologer 50 år senere ikke later til å ha satt seg nøyere inn i forholdet mellom den isostatiske- (isostasi: læren om likevekt i jordskorpen. Her etter jordskorpens nedpressing under siste istid) og den eustatiske (eustasi: vannstandsendringer i verdenshavene) bevegelse og de følger dette får for landhevnningen,¹⁹⁸ er det høyst forståelig at historikeren Steinnes i liten grad tok hensyn til de endringer i havnivået som har skjedd siden huseby-organisasjonen ble instituert.

Sammenholder vi det svenske strandforskyvningsdiagrammet¹⁹⁹ med det faktum at mange av Upplands husebyer ligger i tilknytning til 5 meterskoten, viser det at institusjonen ikke kan ha oppstått i det uppsvenske kjerneområdet så tidlig som Steinnes hevder.²⁰⁰ Sammen med Gerhard Larssons detaljstudier av husebyenes beliggenhet²⁰¹ gir denne grafen også belegg for at Wijkander og ikke minst Lindkvists sene datering av husebyene i Uppland ikke er holdbar.

Larsson har med all ønskelig tydelighet påvist at en hovedfaktor ved valget av husebyer var tilknytningen til vannveier. Husebyene har en intim tilknytning til samferdselsveiene, og fra nesten alle kunne man komme vannveien til Uppsala. Husebyene ligger fremst i de vanlige omlastningspunkter mellom land- og vanntransport. Det topografiske kartets nivåkurver viser at visse husebyer i Mälardområdet mistet denne tilknytningen om havnivået lå lavere enn 4–5 meter over det nåværende. Dét er tilfelle under 1100- og 1200-årene.

Alene slike topografiske realiteter viser at bare fragment av Steinnes' huseby-kronologi vil bli stående. En av hjørnesteinene i hans tidsbestemmelse av huseby-institusjonen er en samtidig diffusjon av husebyer og en offisiell Ull-kultus utenfor det uppsvenske kjerneområdet. Når denne synkrone spredningen faller bort, rives selve hovedgrunnlaget for hans kronologi bort.

¹⁹⁸ Langekiehl 1998, Langekiehl 1999.

¹⁹⁹ Ambrosiani & Clarke: 36.

²⁰⁰ Langekiehl 2003: 129.

²⁰¹ Larsson.

Denne forklaringsmodellen ville selvfølgelig være mulig selv om husebyene som administrative sentre er yngre enn Steinnes mener, men hans forsøk på å begrunne hvorfor vi de fleste steder *ikke* finner dette spredningsmønster, er mer preget av bortforklaringer enn rasjonell analyse. Ett eksempel er Saxos fortelling om den svenske fyrsten Gunnar som *først* falt inn *in Jather provinciam*.

Gunnars rike var altså større, og det gjør de Ull- og Frøy-navnene Elgqvist pekte på, ytterst interessante. Ut fra Saxos kronologi skjedde den svenske erobringen under 600-årene. Da en slik datering ikke passer inn i Steinnes' hypotese, valgte han å legge et svensk herredømme over Sørvest-Norge til tiden omkring år 800. Dette riket skal det så være som innførte huseby-ordningen og dyrkingen av guden Ull og de utredslar som senere gikk over til en årlig avgift under navnet *utskyld*, direkte fra Sverige.²⁰²

Husebyar må ses i sammenheng med de tre øvrige avhandlingene Steinnes publiserte mellom 1950 og 1958. Mens *Alvheim* på mange måter er selve forutsetningen for *Husebyar*, aksentuerer studiene *Utskyld* og *Hundekongen* det spekulative ved Steinnes' metode.

Utskyld-riket, som han kalte det, kan ikke lenger koples til en svensk skatt kalt *utskyld*. Skatten var ikke en veitsleavgift som Steinnes hevdet, men en senere avgift som bygde på geistlige bøter. Både de sveabetonte navnene vi finner her, og Saxos tradisjon om den svenske fyrsten som erobret området, taler likevel for at det har vært et rike med en svensk hersker her. Det var imidlertid *før* husebyenes tid.

Når det gjelder de danske husebyenes alder, refererte Steinnes til det svenske herredømmet rundt år 900 man tidligere leste ut av Adam av Bremens opplysninger om fyrsten som kom fra Sverige, og vant det danske riket med våpenmakt. Steinnes lot disse herskerne føre med seg huseby-institusjonen fra Sverige. Når han viste til at *alle* var enige om at det hadde vært noen konger av svensk ætt i Danmark i første del av 900-årene, var det som vi har sett, ikke helt korrekt. I dag representerer synet på et svensk herredømme i Danmark på et så sent tidspunkt et forlatt synspunkt.

På den annen side har nyere administrasjonshistoriske undersøkelser vist hvilken dynamisk organisasjonsfase Danmark befant seg i under siste halvdel av 900-årene. Under Harald Gormssons tid ble Viken lagt direkte under danskekongen, og i Vingulmark har danskene funnet en fullt utbygd huseby-institusjon. Her har de derfor kunnet finne forbildet til sine få husebyer i en tid da det danske kongedømmet styrket sitt grep om makten.

²⁰² Steinnes 1955: 157 f.

Litteratur

- Albrechtsen, Esben. «Harald Blåtand og Danmark.» I *Struktur og Funktion*. Festskrift til Erling Ladewig Petersen. Odense 1994: 17–26.
- Almgren, Oscar. *Svenska folkets äldsta öden*. Uppsala 1920.
- Ambrosiani, Björn & Clarke, Helen. «Birka and the Beginning of the Viking Age.» I *Studien zur Archäologie des Ostseeraumes*. Festschrift für Michael Müller-Wille. Neumünster 1998: 33–38.
- Andersen, Harald. Ringborgens alder. *Skalk* nr. 2, 1984: 15.
- Andersen, Per Sveaas. Samlingen av Norge og kristningen av landet 800–1130. *Handbok i Norges historie*. Bind 2. Bergen – Oslo – Tromsø 1977.
- André, Anders. Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. *Skandia* 1983: 31–71.
- Arrhenius, Birgit. «Bebyggelsesstrukturen i det förhistoriska Vendel och järnålderns mångmannagårdar.» I *Centrala Platser – Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°. Nr. 28. Lund 1998: 179–187.
- Bjerrum, Anders. «Om betydningen af –lev.» I *Festskrift til Kristian Hald*. København 1974: 1–7.
- Bjørkvik, Hallvard. Utskyld. *KLMN XIX*, Oslo 1975: sp. 384 ff.
- Bolin, Sture. Danmark och Tyskland under Harald Gormsson. *Scandia* 1931: 184–223.
- von Bremen, Adam. *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum. Scriptores rerum Germanicum*. Hannover og Leipzig 1917.
- Brøndsted, Johannes. *Vikingene*. Oslo 1960.
- Callmer, Johan. «Extinguished solar systems and black holes: traces of estates in the Scandinavian Late Iron Age.» I *Uppåkra. Centrum och Sammanhang. Uppåkrastudier 3*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. No. 34. Lund 2001: 109–137.
- Christensen, Aksel E. Træningslejr eller tvangsborg. *Kuml* 1970: 43–63.
- DD=Diplomatarium Danicum. 1. Række. 6. Bind. 1224–1237.
- Den norsk-islandske Skjaldedigtning*. Bd. I. Utg. ved Finnur Jónsson. København og Kristiania 1912.
- Elgqvist, Eric. *Skälv och Skilfingar*. Lund 1944.
- Elgqvist, Eric. *Ullvi och Götevi*. Lund 1947.
- Elgqvist, Eric. *Studier rörande Ullkultens uppkomst och utbredning*. Lund 1955.
- Envall, Petrus. Husaby och Husum. Filologisk, geografisk och historisk ortnamnsanalys. *Ortnamn och kulturhistoria* 1. Stockholm 1960.

- Fenger, Ole. Kongelev og krongods. (*Dansk*) *Historisk Tidsskrift* 100 (2000): 257–284.
- Flemström, Bertil. Sockennamnet Skön. *Namn och Bygd* 1969: 154–181.
- Franzén, Gösta. *Vikbolandets by- och gårdsnamn. I*. Uppsala 1937.
- Gjerløw, Jens A.R. Utskylden. Funksjon – opprinnelse – avvikling. *Historisk tidsskrift* 1988: 361–398.
- Hald, Kristian. *Vore Stednavne*. 2. reviderede og forøgede udgave. København 1965.
- Hallan, Nils. Det eldste krongodset i Trøndelag. *Historisk Tidsskrift* 37 (1955): 241–265.
- Helle, Knut. *Stavanger: fra våg til by*. Stavanger 1975.
- Hellberg, Lars. «Forn Kalmar.» I *Kalmar stads historia*. Bd. I. Kalmar 1979: 119–166.
- Hellberg, Lars. «Svetjud och Norrlanden. En kompakt forskningsrapport.» I *Florilegium Nordicum*. Acta Universitatis Umensis 61. Umeå 1984: 135–145.
- Hellberg, Lars. «Aktuell forskning om tuna-namen.» (1, 2, 3, 4, 5). I namnspalten i *Upsala Nya Tidning*. 06.11.1984, 20.11.1984, 04.12.1984, 26.02.1985, 12.03.1985.
- Hellström, Jan Arvid. Biskop och landskapssamhälle i tidig svensk medeltid. Kap. Exkurs: Tunaproblemet, *Rättshistoriskt Bibliotek*. Serien I. Bd. XVI. Stockholm 1971: 87–98.
- Holtmark, Anne. *Norrøn mytologi*. Oslo 1970.
- Jacobsen, Lis. Kong Haralds og Kong Gorms Jelling-Monument. *Scandia* 1931: 234–269.
- Jacobsson, Bengt, Arén, E., Arén, K. & Blom, Arne. *Trelleborgen*. Trelleborg 1995.
- Jensen, Stig. Ribes Vikinger. *Den antikvariske Samling*. Ribe 1991.
- Jørgensen, Stig. *Danmarks kongemagt og dens fødsel*. Århus 1987.
- KLMN=Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder.
- Knudsen, Anders Leegaard. Den danske konges gods i højmiddelalderen. En historiografisk undersøgelse af begreberne kongelev og patrimonium. (*Dansk*) *Historisk Tidsskrift* 88 (1988): 213–228.
- Langekiehl, Atle Steinar. Når stengte landhevningen sjøleia som var Onsøys nordgrense? *Viking* 1998: 99–128.
- Langekiehl, Atle Steinar. Isostasi, eustasi og klimaendringer. Strandforskyvningens bakgrunn. *Viking* 1999: 131–148.
- Langekiehl, Atle Steinar. De administrative Húsar-gårdenes opprinnelse og kronologi. *Collegium Mediaevale* 2003: 75–142.

- Larsson, Gerhard. Husabyarna – led i en forntida samhällsplanering. *MED-DELANDEN från Institutionen för fastighetsteknik. Tekniska Högskolan i Stockholm*. 4:49. Stockholm 1986.
- Lillehammer, Arnvid. «Fra jeger til bonde.» Bd. I i *Aschehougs Norgeshistorie*. Oslo 1994.
- Lindkvist, Thomas. Plundring, skatter och den feodala statens framväxt. Organisatoriska tendenser i Sverige under övergången från vikingatid till tidig medeltid. *Opuscula Historica Upsaliensia* 1. Uppsala 1995.
- Låg, Torbjørn. *Agders Historie 800–1350*. Kristiansand 1999.
- Magerøy, Hallvard. Kring den norske rikssamlinga. *Syn og Segn* 1956: 282–288 (anmeldelsen av *Husebyar* 284–288).
- Munch, Peter Andreas. *Historisk-geographisk Beskrivelse af Kongeriget Norge (Noregsveldi) i Middelalderen*. Moss 1849.
- Myhre, Bjørn. «Fra smårike til stat.» I *Hafsrfford. Fra rikssamling til lokal selvstyre*. Stavanger 1987: 111–125.
- Nerman, Birger. «Sagan om hundskonungen.» I *Festskrift tillägnad Hugo Pipping*. Helsingfors 1924: 389–391.
- Nerman, Birger. «En kungsgård från Bröt-Anunds tid? Några reflexioner kring ett av kronprins Gustaf Adolf undersökt gravfält.» I *Arkeologiska studier tillägnade H.K.H. Kronprins Gustaf Adolf*. Stockholm 1932: 92–103.
- NG= Rygh, Oluf. *Norske Gaardnavne*.
Bd. I. Smaalenenes Amt. Kristiania 1897.
Bd. IV^{II}. Kristians Amt. Kristiania 1900.
- Norsk stadnamnleksikon*. 4. utgåva. Oslo 1997.
- Näsman, Ulf. Från Region till Rike – Fra Stamme til Stat. Om danernas etnogenes och om den danska riksbildningen. *META* 93:3–4. Lund 1993: 27–38.
- Olsen, Magnus. *Stedsnavnestudier*. Kristiania 1912.
- Olsen, Magnus. Hedenske kultminder i norske stedsnavne. *Videnskapselskabet Skrifter. II. Hist.-filos. Klasse* 1914. No. 4. Kristiania 1915.
- Olsen, Magnus. «Norge.» I *Stedsnavn*. Nordisk kultur. Bd. V. Oslo Stockholm København MCMXXXIX: 4–52.
- Palm, David. «Vad betyder by i västsvenska ortnamn?» I *Västsvenska hembygdsstudier tillägnade Hjalmar Lindroth*. Göteborg 1928: 58–70.
- Palme, Sven Ulric. Hövitsmän och husabymän. *Scandia* 1958: 139–166.
- Ramskou, Thorkild. Vikingebroen, *Skalk* nr. 1 1977: 3–9.
- Randsborg, Klavs. *The Viking Age in Denmark. The Formation of a State*. London 1980.

- Roesdahl, Else. *Vikingerne verden. Vikingerne hjemme og ude*. 7. udg. København 2001.
- Rosén, Jerker. Husaby. *KLMN VII*, Oslo 1962: sp. 94 ff.
- Sawyer, Peter. «Da Danmark blev Danmark. Fra ca. år 700 til ca. 1050.» Bd. 3 i *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*. København 1988.
- Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum*. Tomus I. Hauniae MCMXXXI.
- Schia, Erik. *Oslo innerst i Viken. Liv og virke i middelalderbyen*. Oslo 1991.
- Schreiner, Johan. Harald og Havsford. *Scandia* 1936: 64–88.
- Schück, Adolf. «Ur Sveriges medeltida befolkningshistoria.» I *Befolkning under Medeltiden*. Nordisk Kultur. Bd. 2. Stockholm Oslo København MCMXXXVIII: 123–166.
- Skre, Dagfinn. *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200–1350 e. Kr.* Oslo 1996.
- Steinnes, Asgaut. Alvheim. *Historisk tidsskrift* 1950 (35): 353–404.
- Steinnes, Asgaut. Utskyld. *Historisk tidsskrift* 1953 (36): 301–411.
- Steinnes, Asgaut. *Husebyar*. Oslo 1955.
- Steinnes, Asgaut. «Gorm og Hardegon.» I *Afhandlinger tilegnede Rigsarkivar Axel Lindvald*. København 1956: 327–342.
- Steinnes, Asgaut. Hundekongen. *Historisk tidsskrift* 1958 (38): 301–322.
- Stilling, Niels Peter. Trelleborg-hypoteser. Om de danske vikingeborges funktion og historiske betydning. *Scandia* 1981: 29–65.
- Sturluson, Snorri. *Heimskringla*. I. Bjarni Aðalbjarnarson gaf út. Íslenzk fornrit XXVI. Reykjavík MCMXLI.
- Tunberg, Sven. Några förvaltningshistoriska spörsmål ur Nordens äldsta historia. (*Svensk*) *Historisk tidskrift* 1947 (67): 331–352.
- Ulriksen, Jens. Else Roesdahl. *Vikingerne verden*. 7. udgave. København 2001. *Fornvännen* 2003/2: 163–166.
- Vikstrand, Per. Ortnamn, centralplatser och det meningsfulla landskapet. *Namn och Bygd* 87 (1999): 13–24.
- Vikstrand, Per. Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalslandskapen. *Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi* LXXVII. Uppsala 2001.
- Wessén, Elias. Minnen av forntida gudsdyrkan i Mellan-Sveriges ortnamn. *Studier i nordisk filologi* 14 (1923): 1–26.
- Westerdahl, Christer & Stylegar, Frans Arne. Husebyene i Norden. *Viking* 2004: 101–138.
- Wijkander, Keith. Kungshögar och sockenbildning. Studier i Södermanlands administrativa indelning under vikingatid och tidig medeltid. *Sörmländska handlingar*. Nyköping 1983.

Summary: The chronology of the Nordic husebys and the Ull names

In a previous study on the *Húsar* names of the Norwegian landscape *Vingulmark* the author has stressed the need for further analysis of some of the main topics on which Asgaut Steinnes built his chronology of the administrative centres called *husebys*.

In the paper *Husebyar* published in 1955, Steinnes claimed that both the husebys of the *Uppland* area of Sweden and the husebys of *Vingulmark* date from the first quarter of the 7th century. He also stated that outside the Upswedish nucleus, which he considered to be the huseby institution's place of origin, there was a synchronous diffusion of the huseby organisation and an official cult for the Nordic god *Ull*.

As the plural *Husa(r)* names of the Mälär region probably originate from around 750 AD, and the huseby institution is somewhat later, the chronology Steinnes asserted certainly cannot be upheld. It seems though that it may be more exact than newer Swedish theories, which date the husebys of this region as late as the 12th and the beginning of the 13th Century.

Steinnes clearly puts forth some hypotheses in *Husebyar* that are highly speculative. A chapter he originally intended to include in *Husebyar*, but published three years later as a separate paper titled *Hundekongen*, i.e. the dog king, illustrates this fact. Steinnes sees the myth of the *hundekonge* in light of the farms named *Rakkestad* and in connection with his interpretation of the Norwegian countryside name *Skaun*.

Neither his interpretation of the *Skaun* name, nor that of the name *Varteig*, whose meaning Steinnes also tries to use as a support for his hypothesis, can be upheld. His hypothesis that the *Rakkestad* farms were a parallel to the husebys and have gone into the same administrative system must consequently be abandoned.

His paper *Utskyld* was published in 1953, and Steinnes repeats its conclusions in *Husebyar* two years later. In the southwestern part of Norway there was a tax called *utskyld*. Steinnes maintains that it was a tax of Swedish origin introduced here by a Swedish ruler at the beginning of the 9th century. He further claims that this tax was a conversion of the duty of *veitsle*, i.e. contributions to the King and his officials when they visited the country. On that assertion Steinnes constructed a realm he called *Utskyld-riket*. In a paper from 1988 *Jens A.R. Gjerløw* has shown that the *utskyld* tax was of ecclesiastical origin. This is also in accordance with the oral traditions about the tax, which Steinnes had chosen to overlook.

The fact that there are no place-names in Denmark that with certainty can be attributed to the god Ull, Steinnes sees as evidence of Ull ceasing to be name giving when the husebys were established in Denmark. According to this Ull had ceased to be name creating at the time Steinnes has dated conquest of the chieftain *Olav* who came from Sweden, and whom he states instituted the huseby organisation in Denmark.

The fact that there are no Ull names in the Viking colonies or north of Dovre in Norway or in the area around Schleswig indicate that the god Ull was no longer name creating around 750 AD. In the Viking age both *Tyr* and Ull seems to have become distant and half forgotten gods.

The histories of Poland and Denmark have close parallels around 960. Duke *Mieszko I* established a united Poland in 960. He married princess *Dobrawa* of the Czech *Prěmyslid* dynasty in 965, and Poland was christened in 966. Both Poland and Denmark sought alliances against the Germans. The daughter of *Dobrawa* and *Mieszko*, who in Scandinavia was known as *Gunnhild*, first married king *Erik Segersäll* of Sweden, and later after his death king *Sven Tveskæg* (*Fork beard*) of Denmark. For the events that culminated in the battle at Svolder it is of interest to note that *Sven's* wife earlier had been married to the father of the Swedish king *Olof Skötkonung* (*Tax-king*).

In the runic inscription of the *Jelling Stone*, the Danish king, *Harald Blåtann* (*Bluetooth*), describes himself as the *Harald whom won for himself all Denmark and Norway, and made the Danes Christian*. The archaeological excavations at the site of the Viking age remains of Oslo, situated innermost in the Oslofjord, have shown that Oslo probably was established by *Harald* ca. 970/980 as his military and administrative centre for control over Vingulmark and Viken.

In the vicinity of Oslo we find three *heraðs*: *Skógheimsherað*, *Bergheimsherað* and *Óslóarherað*. It has been surmised that the Danes established them and the other *heraðs* as an organisational system at the same time Oslo was founded.

The husebys of Denmark can be seen in a broader context of other specific administrative measures from a royal power strengthening its authority in the second half of the 10th and the beginning of the 11th century. We find runic stones of the *Jelling type*, the *after Jelling type*, *equestrian graves*, *trelleborgs* and husebys. On the other hand can the traditional conception of the difference between *konungalef*, mentioned only in *Kong Valdemars Jordebok*, and *patrimonium* hardly be used to prove the hypotheses after newer analyses of those concepts.

The thesis of this paper is that when it comes to the Danish husebys, the influence is diametrically opposed to that of the *heraðs*. In Vingulmark the Danish

king would have found a model for a fully developed huseby organisation. This institution could be transferred to Denmark at a time the Danish kingdom enhanced its royal power.

Atle Steinar Langekiehl (født 1939) er førstearkivar ved Statsarkivet i Oslo, Postboks 4015 Ullevål stadion, 0806 Oslo. Han har tidligere publisert studier om aspekter ved Huseby-institusjonen i *Historisk Tidsskrift* og *Collegium medievale* og en rekke artikler om andre emner i vitenskapelige tidsskrift.
